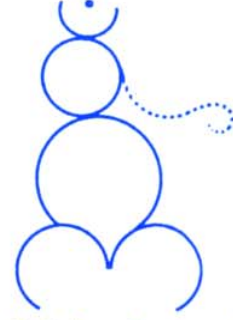

अकार चरणयुगुल । उकार उदर विशाल । मकार महामंडल । मस्तकाकारें ॥

चित्रकार : जि. भि. दीक्षित सौजन्य : सार्थ ज्ञानेश्वरी, सोनोपंत दांडेकर

'अ' 'उ' 'म' च्या रचनेतून तयार झालेले
वैदिक पद्धतीतील गणपतीचे चित्र

वैदिक ॐ

अ--उ--म

संदर्भ :

गणेशविद्या : ध्वन्यात्मक लेखनाची भारतीय परंपरा,
लिपिकार वाकणकर

श्री गणपती

श्री गणपती ह्याचे मूर्तिरूप प्राचीन ओंकाराचे स्वरूपावरूनच निर्माण झाले. त्याची सोंड हे प्रतीक लोकांना इतके आवडले की, गणपती हा जगभर लोकप्रिय झाला. प्रणव मंत्र ॐ हा 'अ', 'उ', 'म' या तीन ध्वनींपासून उत्पन्न झालेला महाध्वनी, असे ऐतरेय ब्राह्मण ग्रंथ, कौशितकी ब्राह्मण,

आश्वलायन श्रौत सूत्र इत्यादीमध्ये तसेच उपनिषदांमध्ये म्हटले आहे.

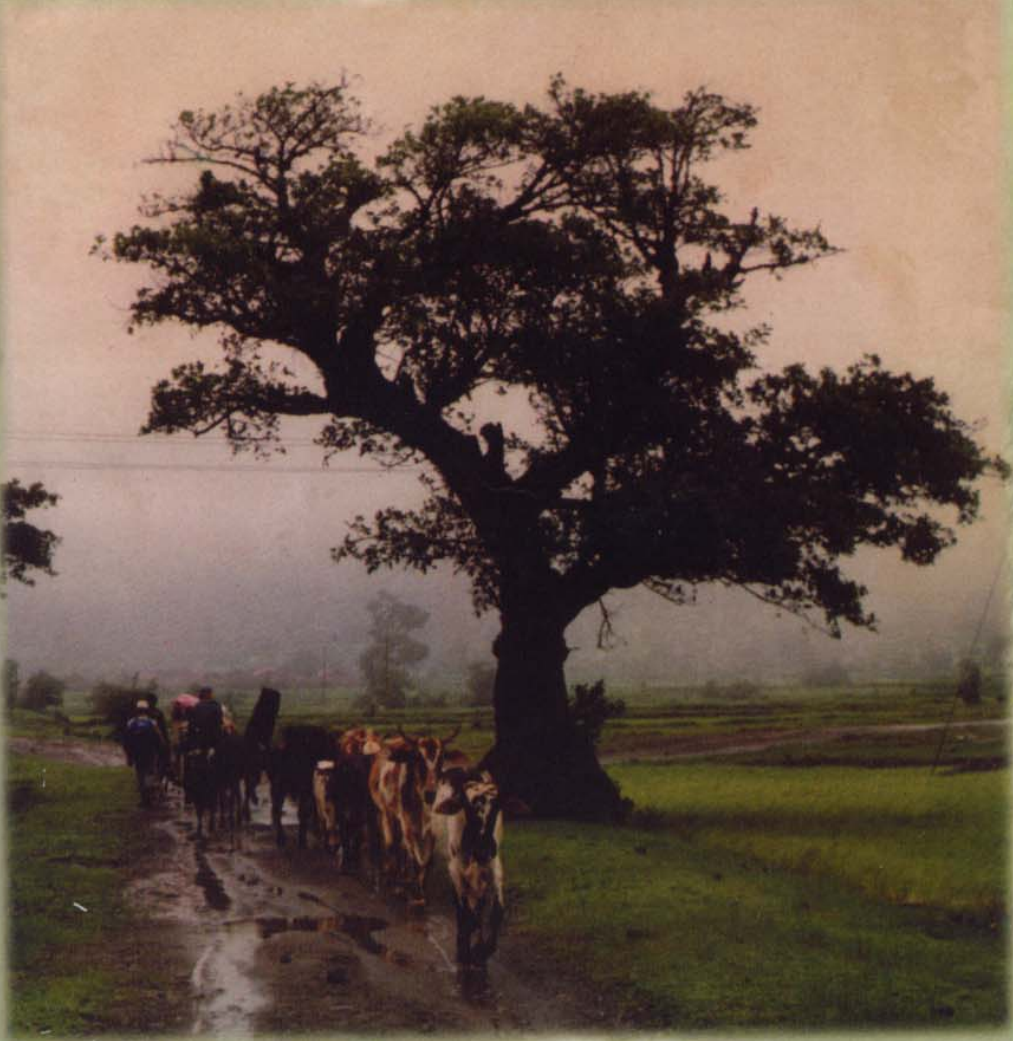
याचेच वर्णन संत ज्ञानेश्वरांच्या ज्ञानेश्वरीच्या नमनात आढळून येते. त्या 'वर्णवपु'चे रहस्य ज्ञानेश्वरांना त्यांच्या नाथपरंपरेद्वारा प्राप्त झाले असावे, असे वाटते. हा ग्रंथ इ. स. १२९० च्यासुमारास लिहिला गेला. या ॐकारूपी गणेशाचे 'अ-कार' हे दोन्ही पाय, 'उ-कार' हे मोठे गोलाकार पोट आणि 'म' महामंडलासारखे डोके होय. या तिन्ही अवयवांच्या एकत्रीकरणातून शब्दब्रह्माचे चित्र निर्माण होते.

संदर्भ : गणेशविद्या : ध्वन्यात्मक लेखनाची भारतीय परंपरा, लिपिकार वाकणकर

छात्र प्रबोधन

सौर श्रावण, शके १९२३ वर्ष १ अंक ११

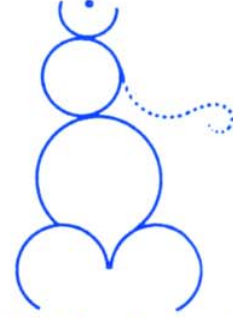

ज्ञान प्रबोधिनीचे कुमारांसाठी अभिनव मासिक !

अकार चरणयुगुल । उकार उदर विशाल । मकार महामंडल । मस्तकाकारें ॥

चित्रकार : जि. भि. दीक्षित सौजन्य : सार्थ ज्ञानेश्वरी, सोनोपंत दांडेकर

'अ' 'उ' 'म' च्या रचनेतून तयार झालेले
वैदिक पद्धतीतील गणपतीचे चित्र

वैदिक ॐ

अ--उ--म

संदर्भ :

गणेशविद्या : ध्वन्यात्मक लेखनाची भारतीय परंपरा,
लिपिकार वाकणकर

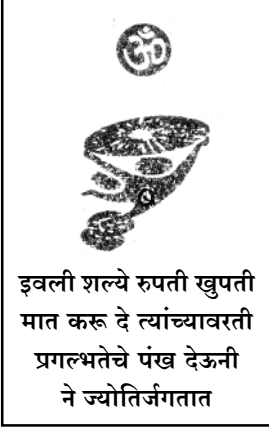
श्री गणपती

श्री गणपती ह्याचे मूर्तिरूप प्राचीन ओंकाराचे स्वरूपावरूनच निर्माण झाले. त्याची सोंड हे प्रतीक लोकांना इतके आवडले की, गणपती हा जगभर लोकप्रिय झाला. प्रणव मंत्र ॐ हा 'अ', 'उ', 'म' या तीन ध्वनींपासून उत्पन्न झालेला महाध्वनी, असे ऐतरेय ब्राह्मण ग्रंथ, कौशितकी ब्राह्मण,

आश्वलायन श्रौत सूत्र इत्यादीमध्ये तसेच उपनिषदांमध्ये म्हटले आहे.

याचेच वर्णन संत ज्ञानेश्वरांच्या ज्ञानेश्वरीच्या नमनात आढळून येते. त्या 'वर्णवपु'चे रहस्य ज्ञानेश्वरांना त्यांच्या नाथपरंपरेद्वारा प्राप्त झाले असावे, असे वाटते. हा ग्रंथ इ. स. १२९० च्यासुमारास लिहिला गेला. या ॐकारूपी गणेशाचे 'अ-कार' हे दोन्ही पाय, 'उ-कार' हे मोठे गोलाकार पोट आणि 'म' महामंडलासारखे डोके होय. या तिन्ही अवयवांच्या एकत्रीकरणातून शब्दब्रह्माचे चित्र निर्माण होते.

संदर्भ : गणेशविद्या : ध्वन्यात्मक लेखनाची भारतीय परंपरा, लिपिकार वाकणकर

इवली शल्ये रुपती खुपती
मात करू दे त्यांच्यावरती
प्रगल्भतेचे पंख देऊनी
ने ज्योतिर्जगतात

संपादक, प्रकाशक, मुद्रक
महेन्द्र सेठिया

संपादक मंडळ

महेन्द्र सेठिया B.E. M.Ed.

विवेक पोंक्षे M.Sc., B.Ed.

शैलजा देशमुख M.A., M.Ed.

श्री. दत्ता टोळ B.A., B.Com

कार्यकारी संपादक

वर्षा कुलकर्णी

मुखपृष्ठ व आतील सजावट

विजय केळकर- सदाशिव पेठ, पुणे ३०

मलपृष्ठ व आतील सजावट

गिरीश सहस्रबुद्धे

- संपर्क पत्ता -

छात्र प्रबोधन

ज्ञान प्रबोधिनी, ५१०, सदाशिव पेठ

पुणे ३० ☎ (०२०) २४४७७६९१,

२४४७८०९५ फॅक्स : २४४९१८०६

E-mail : prabodhini@vsnl.com

प्रकाशन दिनांक

राष्ट्रीय सौर १० श्रावण शके १९२३

१ ऑगस्ट २००१

वर्गणी

वार्षिक: रु.१५०/- द्वैवार्षिक:रु.२७५/-

त्रैवार्षिक:रु.४००/-आजीवन: रु.२०००/-

या अंकाची किंमत : रु. १२/-

दिवाळी अंक रजिस्टरने हवा असल्यास

प्रतिवर्षी रु. ३०/- जास्तीचे भरावेत.

छात्र प्रबोधन

वर्ष १ अंक १

सौर श्रावण शके १९२३

अंतरंग

२	संवाद	- महेन्द्र सेठिया
३	कविता पानोपानी
मनमोर
'श्रावन'	- बजरंग सरोदे
- कल्पना पुरंदरे
४	वाट ती चालावी पंढरीची	- डॉ. रामचंद्र देखणे
७	कथा- बाई मी लक्षात ठेवीन!	- उषा वाणी
९	काजव्याचा प्रकाश कसा निर्माण होतो	- म.श. अभ्यंकर
१०	घरच्या घरीच करा तर खरं
हसा हसा	- म.श. अभ्यंकर
११	ओळख कीटकभक्षी वनस्पतींची	- प्रशांत दिवेकर
१३	वाचलेच पाहिजे असे काही
भारतीय स्वातंत्र्याचा लढा	- नीलिमा करमरकर
१५	कौन बनेगा करोडपती	- चि. कौस्तुभ भट
१६	कथा- मॅटला चुलत्याकडून
मिळालेली अलौकिक भेट	- अविनाश दर्प
२०	विज्ञान प्रयोग	- कु. प्रियांका गाडेकर
२१	कथा विवेकानंदांच्या	
२२	गणपतीसाठी आकर्षक सजावट
रंगीत जाळी व सुंदर पताका	- मेधा सुदुंबरेकर
२३	शेतकरी आणि पक्षी	- कु. निशीगंधा पोतदार
२४	समर्थ तुझे रूप	- दत्ता हलसगीकर
२५	रोजच्या आचरणात स्वदेशी
लेख-८-आरोग्यशास्त्र	- विश्वनाथ गुर्जर
२८	अनुभव- अरुणाचलचे	- बागेश्री पोंक्षे
३२	प्रबोधिनी वार्ता, उपक्रम, निरोप	

खडा हुआ है अटल हिमालय, दृढताका नित पाठ पढाता। बहो निरंतर ध्येय-सिंधु तक, सरिताका जल-कण बतलाता।

छात्र प्रबोधन : निव्वळ मासिक नव्हे ! ...विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण विकसनाची चळवळ !!

प्रिय प्रबोधक मित्रमैत्रिणींनो,

यंदाच्या पावळ्यामध्ये डोंगरदऱ्यात कुठे भटकंती केलीत की नाही? चिखल तुडवण्यात, निसरड्या वाटेवरून तोल सांभाळण्यात, कोसळणाऱ्या धबधब्यांखाली जाऊन बसण्यात अन् कमरेएवढ्या पाण्यातून ओढे पार करण्यात केलेली धमाल काही औरच! यासर्वासह झालेली पावसाळी सहल नक्कीच दीर्घकाळ लक्षात राहिल. निसर्गाची विविध रूपे मन भरून पाहात राहावीशी वाटतात. सृष्टीने धरलेलं हिरवंगार बाळसं आपल्याला तेथे खिळवून ठेवतं. अशा सहलीत शारीरिक क्षमता ताणल्या गेल्यातरी त्याचा थकवा जाणवत नाही. शरीर काटक करण्यासाठी तर अशा सहली हा एक उत्तम मार्ग! मात्र कोणी मोठे अनुभवी, जाणकार, मार्गदर्शक बरोबर घेऊनच अशा सहली करा.

अशा सहलींमध्ये डोंगराच्या कुशीतील गावांमधून जाताना तुम्हाला भातलावणी दिसली असेल. थोडा वेळ काढून तुम्हीही त्यांना मदत केलीत का? गुडघ्याएवढा चिखलात सतत खाली वाकून केलेल्या भातलावणीचा अनुभव घेतला म्हणजे जेवण करताना आपण जे खातो ते आपल्यापर्यंत पोहोचविणाऱ्यांच्या कष्टांची आपल्याला आठवण होते. त्यातूनच ताटामध्ये अन्न उष्टे टाकून आपण यांच्या कष्टाचा अपमान करत असतो याची जाणीव आपल्या आतमध्ये पक्की रुजेल. यासर्वांसाठी तुम्ही आवर्जून एकतरी पावसाळी सहल अनुभवा! महाराष्ट्रातल्या काही भागात मात्र पावसाने मोठीच दडी मारली आहे. दुष्काळाचे ढग अधिक गडद होऊ लागलेत. केलेली पेरणी पार जळून गेलेली आहे. त्यांचीही दुःखं आपण समजून घ्यायला हवीत.

यावर्षीचा १५ ऑगस्ट कसा साजरा कराल? शाळेत ध्वजवंदनाचा कार्यक्रम होईलच. त्याला आपल्या घरातील आई-वडील, अन्य मोठ्या व्यक्तींना आवर्जून उपस्थित राहाण्याचा आग्रह धरा. त्यांनीही आपल्या राष्ट्रीय ध्वजासमोर उभे राहून त्याला वंदन केले पाहिजे. राष्ट्रगीत म्हटले पाहिजे. तुम्ही आग्रह धरला तर हे नक्कीच जमेल. या बरोबरीने येत्या वर्षभरात हा स्वतंत्र भारत अधिक समजून घ्यायचं ठरवता येईल का? शालेय अभ्यासात आपण इतिहास, भूगोल, नागरिकशास्त्र या विषयांमध्ये अत्यंत नीरस पद्धतीने भारताबद्दलचा अभ्यास करत असतो. दहावीनंतर पुढे शास्त्रशाखा घेणाऱ्या विद्यार्थ्यांना तर हे विषय म्हणजे डोकेदुखीच वाटते. असे असतानाही मी तुम्हाला मुद्दाम सुचवतो की, येत्या वर्षभरात भारतातल्या कोणत्याही एका राज्याशी दोस्ती करावी. त्यासाठी काय करता येईल? वर्तमानपत्रातील त्या राज्यातील पूर्वीचे रहिवासी जे तुमच्या गावात सध्या राहात आहेत अशांशी दोस्ती करता येईल. त्यांची भाषा आपण शिकून घेऊ शकाल. त्या राज्यातील तुमच्या वयाच्या मुलामुलींशी तुम्ही दोस्ती करू शकाल. तुम्हाला असे पत्ते हवे असतील तर आमच्याशी पत्रव्यवहार केल्यास आम्ही काही पत्ते मिळवून देऊ शकू. शक्य झाल्यास यावर्षी त्याच राज्यामध्ये भटकायला जायचं असे आई-वडिलांशी बोलून ठरवता येईल. दर महिन्याला त्या राज्याविषयी विविध प्रकारची माहिती वर्गातील विद्यार्थ्यांना सांगता येईल. आणखी किततीतरी तुम्हालाही सुचेल.

आपला भारत स्वतंत्र आणि अखंड राहायचा असेल तर निव्वळ लष्करी किंवा पोलिसी बळावर तो दीर्घकाळ तसा राखता येणार नाही, त्यासाठी माणसा-माणसांमधील स्नेहसंबंध, नाती घट्ट व्हायला हवीत. देशातील वेगवेगळे भाग मनाने प्रत्येकाला आपले वाटायला हवेत. त्यादृष्टीने तेथील भाषा शिकणे, तेथील भूत-वर्तमानातली माहिती संकलित करणे, तेथील लोकांशी-मुलांशी थेट मैत्री करणे, शक्य असेल तेव्हा प्रत्यक्ष तेथे जाणे, प्रसिद्ध ठिकाणांबरोबरच एखाद्या खेडेगावात जाऊन स्थानिक लोकांबरोबर मिसळणे, यापैकी कशाला तरी सुरुवात तर करा. कोणी काश्मिर आपले मानायला लागेल. किमान ५०० तरी विद्यार्थ्यांनी यंदाच्यावर्षी या दिशेने वाटचाल करायला प्रारंभ करावा. तसे त्यांनी आम्हाला कळवावे. त्यांना आवश्यक ती सर्व मदत करायचा प्रयत्न करू. यावर्षीचा '१५ ऑगस्ट-स्वातंत्र्यदिन' असा देश समजून घेण्याच्या, आपल्या वाटण्यासाठी आवश्यक ते करण्याच्या संकल्पाने साजरा करूया. तुम्हा सर्वांना त्यासाठी मनःपूर्वक शुभेच्छा!

श्रावण भाद्रपदातील अनेकविध सण, त्यांचे अर्थ समजून घेत व शक्य तिथे काळानुरूप नवीन भर घालत, स्वरूप बदलत साजरे करण्याचा प्रयत्न करणार ना? प्रतिसादाची वाट पाहातो.

सस्नेह तुमचा,

(महेन्द्र सेठिया)

हम सब छात्र बंधू-बंधु, आपसमें ना झगड़ेंगे। चमकार्येंगे भारत को हम, अव्वल उसे बनाएंगे

Save Trees Reuse Paper - A Welwisher

मनमोर

आला श्रावण पुन्हा नव्याने
होऊन चिंब विभोर
नाचतो, थुई थुई मनमोर ।

लेणे लेवुन अंगी भर्जरी
येति सरीवर सरि कितीतरी
कधी तुषार तर कधी सांडती
सुरेख थेंब टपोर
नाचतो, थुई थुई मनमोर ॥१॥

सरीत भिजती केशर उन्हे
जणू दुपारी पडे चांदणे
बघून असले मन हर्षाने
भरून येई शिगोर
नाचतो, थुई थुई मनमोर ॥२॥

रंग मनाचे उजळुन येती
गंध फुलांचे त्यात मिसळती
इंद्रधनूही येई समोर
नाचतो, थुई थुई मनमोर ॥३॥

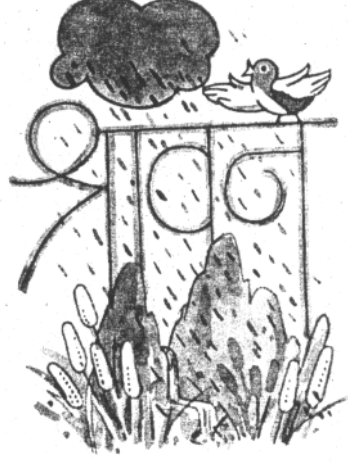

□□□

बजरंग सरोदे

'कौस्तुभ' रणपिसे नगर,
अकोला - ४४४००१

कविता पानोपानी

आला श्रावण श्रावण झिम्मा फुगडी खेयत
फुगडी खेयत- आला फुगडी खेयत ॥
आभायातून कोसये पानी थयथय नाचून
धरत्रीच्या कुशीमंदी शिरे प्रेमाला मोहून ॥
कन कन मोहरला झाली जमीन वलेती
गंध भरे पिकामंदी इथं कस्तुरी लाजती ॥
हिरवं शिवार बघतय रूप आकाश दर्पनी
दिरीष्ट रुपाची काढती पक्षी गाऊनिया गानी ॥
आला श्रावण श्रावण त्येच्या धारामंदी न्हाऊ
मळ मनीचा धुऊन जिवांमाजि घेव पाहू ॥
पुन्हा म्होरल्या वरसी वल्ला श्रावण येईल
मानसाच्या मेल्या मना जिती पालवी फुटंल ॥

□□□

कल्पना पुरंदरे

घर क्र. १५, १६, भरतविहार सोसा.,
गणेशनगर रस्ता, एरंडवन,
पुणे ४.

अरे! असंभव को भी संभव, करके जग को आज दिखा दें। अगर कहो तो एक निमिषमें, हम भूतल आकाश मिला दें।

एकविसाव्या शतकात कोणतेही काम करताना, विवेक व सजगता यांचे भान ठेवा. जगा व जगू द्या.

प्रायोजक : डॉ. रसिक शेट्टिया कोमल नर्सिंग होम, विश्रांतवाडी, पुणे ☎ ६६६९३९९९

संतश्रेष्ठ ज्ञानेश्वर माऊली आणि तुकोबाराय यांचा पालखी सोहळा हा महाराष्ट्राच्या सांस्कृतिक जीवनाचे वैभव आहे. कपाळावर गोपीचंदनाचा टिळा, खांद्यावर भगवी पताका, गळ्यामध्ये टाळ, मनामध्ये पांडुरंगाचा भक्तिभाव, असे हे वारकरी जेव्हा टाळ मृदुंगांच्या गजरात नाचत नाचत पंढरपुरी जायला निघतात तेव्हा विठूरायाच्या भक्तांचा हा गोतावळा पाहून, चंद्रभागेलाही भक्तीचा पूर येतो. कुणालाही पत्र धाडावे लागत नाही. कुणालाही आमंत्रण द्यावे लागत नाही. आषाढ वद्य अष्टमीला प्रतिवर्षी महाराष्ट्राच्या सर्व भागांतून वारकरी आळंदीला आणि देहूला जमतात. आळंदीहून ज्ञानेश्वर माऊलींची पालखी निघते तर देहूवरून तुकाराम महाराजांची! मराठवाडा, विदर्भ, खानदेश, पश्चिम महाराष्ट्र, कोकण या साऱ्या भागातून लक्षावधी वारकरी ह्या पालखी सोहळ्यात सहभागी होतात. पंढरपूरचा विठोबा हे सर्वसुखाचे आगर आहे. तेच संतांचे प्रेमाचे माहेर आहे.

सुखाचे हे सुख,
श्रीहरी मुख ।
पाहताची भुक्,
तहान गेली ।

अशा ह्या सर्वसुखाच्या सम्राटाला भेटण्यासाठी वारकऱ्यांचा मेळा प्रतिवर्षी पंढरपूरला जातो. पंढरपूरच्या

- कावैता मेहेंदळे

विद्यार्थी मित्रांनो, आषाढ महिना आता संपत आला आहे. आषाढ म्हटला की, आपल्याला आठवण होते आषाढी एकादशीची आणि पंढरपूरच्या वारीची. अनेकजण एकादशीचे निमित्त साधून ही वारी करतात. वारकऱ्यांनी भक्तीभावाने केलेली ही वारी म्हणजे काय? ती कशासाठी करायची? पंढरपूरला ती कधी पोहोचते? रिंगण म्हणजे काय? वाटेत मुक्कामी या वारीची कुठे कुठे रिंगणे होतात? वारीची शिस्त, सांस्कृतिक महत्त्व या सगळ्याविषयी, गेली काही वर्षे, प्रत्यक्ष या वारीमध्ये सहभागी होणारे प्रा. रामचंद्र देखणे, हे तुमच्याशी संवाद साधताहेत. हा लेख वाचून, वारीचा प्रत्यक्ष अनुभव तुम्हालाही एकदा तरी जरूर घ्यावासा वाटेल.

दिशेने पावले झपाझप पडत असतात.

टाळ मृदुंगांच्या गजरात नामाचा

जयजयकार चालू असतो. अभंग, गौळणी, भारुडे म्हणत म्हणत पुंडलिक वरदाचा जयजयकार होतो. त्या जयजयकाराने आसमंत दुमदुमून जातो. भक्तिप्रेमाने भारावून अभंग म्हणत म्हणत नाचत गात चाललेला हा मेळा म्हणजेच 'दिंडी' होय. अशा गावोगावच्या अनेक दिंड्या एकत्र येतात आणि भव्य स्वरूपातील पालखी सोहळा उभा राहातो. संतांच्या पादुका पालखीमध्ये ठेवून ती पालखी पंढरपूरला नेली जाते. या पालखी सोहळ्याला एक प्रकारची शिस्त असते. पालखी सोहळ्याच्या अग्रभागी जरीपटक्याचा घोडेस्वार असतो. त्या घोडेस्वाराच्या हातात जरीपटक्याचा भगवा झेंडा असतो. त्यामागे ज्ञानेश्वर माऊलींचा अश्व असतो. प्रत्यक्ष ज्ञानेश्वर माऊलींच त्या अश्वावर आरूढ झाले आहेत अशीच सर्वांची श्रद्धा असते. त्यामागे एकेक दिंडी असते. दिंडीच्या

दीपक तू हरदम जलता जा । जलजल आलोकित कर जग को, दूर अंधेरा तू करता जा ॥

“शंका कसली? किमया असली, घडवू या हातांनी, सान वयातच स्वराज्य तोरण बांधिले शिवबांनी.”

प्रायोजक : श्री.दिनेश देशपांडे, डहाणूकर कॉलनी, पुणे २९.

अग्रभागी, झेंडे खांद्यावर घेतलेल्या झेंडेकऱ्यांची रांग असते. त्यांना 'फडकरी' असेही म्हणतात. वारकऱ्यांचा हा भगवा झेंडा हे वैराग्याचं प्रतीक आहे. ते सदाचाराचं प्रतीक आहे. तेच सहिष्णुतेचं प्रतीक आहे. वैराग्याला आणि सदाचाराला खांद्यावर अभिमानाने मिरवीत, हे निघाले आहेत. त्यांच्या मागे टाळकऱ्यांची फळी असते. ह्या टाळकऱ्यांमध्ये भजन म्हणणारे भजनी असतात. मृदुंग वादक असतात. टाळ-मृदुंगाच्या गजरात विविध प्रकारचे पदन्यास करीत, अभंग म्हणत म्हणत ते वाटचाल करत असतात. ह्या पदन्यासालाच 'पाऊली' असे म्हणतात. त्याच्यामागे दिंडीचा मुख्य वीणेकरी असतो. वीणेकऱ्यांच्या खांद्यावर वीणा असते. वीणेकऱ्यांचा मान

सर्वांत मोठा असतो. वीणेकऱ्यांच्या मागे, डोक्यावर तुळशी वृंदावन घेतलेल्या स्त्रिया असतात. टाळकरी, वीणेकरी, फडकरी, बायका, मुले, म्हातारे-कोतारे हे सारे ह्या प्रवाहाशी एकरूप झालेली असतात.

**विठ्ठल टाळ विठ्ठल दिंडी
विठ्ठल तोंडी उच्चार ।
विठ्ठल अवघा भांडवल
विठ्ठल बोला विठ्ठल...**

असे अभंग म्हणत म्हणत वारकरी विठ्ठलमय होऊन जातात. प्रत्येक गावात मुक्काम आणि मजल-दरमजल करीत पंढरपूर केव्हा येतं हे कळतही नाही. महाराष्ट्रातल्या खेड्या-पाड्यातून असंख्य वारकरी ऊन, वारं, पाऊस या कशाचीही पर्वा न करता या दिंडीत सहभागी होतात. नाचत नाचत हा वारकऱ्यांचा मेळा जाऊ लागतो. वाटचालीमध्ये कधी

कधी रिंगण होते. सारे वारकरी 'माऊली माऊली' असा जयजयकार करीत गोलाकार उभे राहातात आणि टाळ मृदुंगाच्या गजरात, त्या गोलामध्ये माऊलींच्या पालखी सोहळ्याचे घोडे गोल रिंगण घालतात. डोळ्यांचं पारणं फिटवावं, असं हे रिंगण असतं. हे रिंगण पाहायला आजूबाजूच्या परिसरातील माणसं जमतात. रिंगण संपलं की फुगड्या खेळल्या जातात. भारूडे म्हटली जातात. हमामा, आट्यापाट्या, एकीबेकी यासारखे खेळ रंगतात. यालाच 'बहुरूपी संतखेळ' असे म्हणतात. ह्या खेळामध्ये माणूस स्वतःला विसरतो. प्रपंचातील दुःख विसरतो आणि भगवंताशी एकरूप होतो. यालाच 'अद्वैताचा खेळ' असेही म्हणतात. अद्वैत म्हणजे अभेद. आता भेद

हम पंछी उन्मुक्त गगन के, पिंजरबद्ध न गा पाएंगे । कनक तीलियोंसे टकराकर, पुलकित पंख टूट जाएंगे ॥

'सबसे बडी कला है मन को ईश्वर में लगाना ।'

प्रयोजक : श्रीमती पद्माताई पुरोहित, आंबेडकर रस्ता, सांगली ४१६४१६

उरतच नाही. उच्च-नीचता नाहीशी होते. मोठेपणा संपून जातो. अहंकार गळून जातो.

वर्ण अभिमान विसरली याती ।

अशी अवस्था प्राप्त होते. जाती भेद मावळून जातात. लहान मोठेपणाची भावना तर केव्हाच पळून जाते आणि ह्या व्यापक लोकप्रवाहात आपण समरस होऊन जातो.

आज जो आपण पालखीचा शिस्तबद्ध सोहळा पाहातो त्याला नेटकेरूप दिले आहे, 'हैबतबाबा आरफळकर' या सत्पुरुषाने. स्वतः सरदार असणारे हैबतबाबा अध्यात्माकडे वळले. ज्ञानदेवांचे श्रेष्ठ भक्त म्हणून त्यांना लोकप्रियता मिळाली. हैबतबाबांच्या पूर्वी, ज्ञानदेवांच्या पादुका गळ्यात बांधून नेण्याची पद्धत होती. पण हैबतबाबांनी ज्ञानेश्वर माऊलींच्या पादुका पालखीतून नेण्याची व्यवस्था केली. पालखीसाठी त्यावेळचे औंधचे राजे पंत प्रतिनिधी यांच्याकडून हत्ती, घोडे मागविले. बेळगाव जिल्ह्यातील अंकली गावचे सरदार शितोळे यांचे आणि हैबतबाबांचे मैत्रीचे संबंध होते.

बाबांनी सरदार शितोळ्यांकडून घोडे, तंबू, सामान वाहाण्यासाठी बैलगाड्या, नैवेद्य आणि इतर व्यवस्थेसाठी सेवेकरी, असा सारा लवाजमा मिळविला आणि पालखी सोहळ्याला वैभव प्राप्त झाले. हैबतबाबा हे स्वतः लष्करातील

अनुभवी असल्याने, त्यांनी पालखी सोहळ्यालाही लष्करी शिस्त घालून दिली. आजही वारीची शिस्त वाखाणण्याजोगी असते. प्रत्येक पावलागणिक वारकऱ्यांमधील स्वयंशिस्तीचे दर्शन घडते. म्हणून वारी हा लष्करी शिस्तीचा अध्यात्मिक आविष्कार आहे, असे म्हटल्यास वावगे ठरणार नाही.

महाराष्ट्रातून अनेक गावातून वेगवेगळ्या संतांच्या पालख्या निघतात. त्यात प्रामुख्याने ज्ञानेश्वर महाराज (आळंदी) तुकाराम महाराज (देहू), निवृत्तीनाथ (त्र्यंबकेश्वर), सोपानदेव (सासवड), मुक्ताबाई (एदलाबाद), विसोबा खेचर (औढ्या नागनाथ), भानुदास एकनाथ (पैठण), केशव चैतन्य (ओतूर), चांगदेव (पुणतांबे), मुकुंदराय (अंबाजोगाई) कान्होराज महाराज (केंदुर), जोगा परमानंद (बाशी), संताजी जगनाडे (सुदुंबरे) इ. संतांच्या पालख्यांचा समावेश होतो. या साऱ्या संतांच्या पालख्या पंढरपूरच्या अलीकडे 'वाखरी' या गावी एकत्र येतात. सारे संत आणि वैष्णव एकमेकांना भेटतात. वाखरीला प्रचंड मोठे रिंगण होते. वाखरीचे भव्य रिंगण पाहिल्यावर, हा विठूरायाचा गोतावळा केवढा व्यापक आहे, याची प्रचिती येते.

आध्यात्मिक आनंदाबरोबर स्वतःच्या जीवनाला वळण देणारा 'वारी' हा एक संस्कारप्रवाह आहे.

आपण ह्या जगप्रवाहात किती थिटे आहोत, याची जाणीव वारीमध्ये आपल्याला होते. वारी स्वावलंबन शिकविते. जनमानसात मिसळायला शिकवते. सर्वांशी एकरूप होऊन स्वतःकडे विनम्रता घ्यायला शिकविते. जीवनातील प्रामाणिकपणा शिकविते. आपल्यापेक्षा या जगात खूप मोठी माणसे आहेत त्यांच्या ठायी नम्र व्हायला शिकविते. समाजात हरविलेली मूल्ये आपण या पालखी आणि वारी सोहळ्यातून मिळवू शकतो; म्हणून तर संत चोखोबाराय म्हणतात-

खटनट यावे,

शुद्ध होवोनि जावे ।

दवंडी पिटी भावे चोखामेळा ।

टाळ वाजवावी गुढी उभारावी ।

वाट ती चालावी पंढरीची ॥

□□□

डॉ. रामचंद्र देखणे

सी ३-४ डी.एस.के. चिंतामणी,
५१३, शनिवार पेठ, पुणे ३०.

😊 सल्ला 😊

दोन वेडे एकमेकांशी बोलत बसले होते. पहिला वेडा म्हणाला, 'काल मला स्वप्नामध्ये पायात काटा टोचला. अजून पायाची आग होतीये.'

'मग तू पायात बूट घालून का झोपत नाहीस?' दुसऱ्या वेड्याने सल्ला दिला.

पुण्य सताया जाय जगत् में, पाप सताता जाएगा । पर बलिदान सदा दुनियाको, राह बताता जाएगा ।

'सुने हुए को मनन करो, मनन करनेसे शक्तिशाली बनोगे ।'

प्रायोजक : सौ. उमा परांजपे, परांजपे पोल्ट्रीफार्म, दुर्गामाता मंदिरामागे, सांगली ४१६४१६

शाळा सुटून पाच मिनिटे झाली होती. सर्व विद्यार्थी निघून गेले होते. अंजलीताईंच्या हातातला शेवटचा पेपर तपासून संपत आला होता. त्यांचं लक्ष दाराकडे गेलं. सातवीतील प्रज्ञा सामंत आत येत होती. प्रज्ञा सामंत शाळेला भूषण होती. लागोपाठ तीन वर्षे ती वक्तृत्व स्पर्धेचं प्रथम पारितोषिक शाळेला मिळवून देत होती. तेही राज्यपातळीवरचं! विषयाची पूर्ण तयारी, आत्मविश्वासाने सांगायची पद्धत आणि आवाजातला चढ-उतार यामुळे ती श्रोत्यांची मनं जिंकून घेत असे. त्याच प्रज्ञाचा आत्ता आत येतानाचा चेहरा मात्र उदास होता. ताईंनी हातातला पेपर बांधण्यासाठी गठ्ठ्यावर ठेवला आणि म्हणाल्या, “काय प्रज्ञा, घरी नाही गेलीस

बाई मी लक्षात ठेवीन!

– उषा वाणी

अजून? आठ दिवसांवर वक्तृत्व स्पर्धा आल्या, भाषण पाठ झालं ना?”

“हो ताई, पण आज मी एका वेगळ्याच कामासाठी तुमच्याकडे आले आहे.”

“काय ते सांग की!”

अंजलीताईंनी उत्सुकतेने विचारलं. “तसं विशेष काही नाही... तरीही...!” प्रज्ञा मध्येच चूप झाली. ताई बघतच राहिल्या. मग अवसान गोळा करून प्रज्ञाने हातातला कंपास त्यांच्यापुढे धरत म्हटलं, “ताई, हा कंपास तुम्ही आमच्या वर्गातल्या लीना बजाजला घाल का? खरंतर आम्ही तुमची कामं

करायची तर मीच तुम्हाला माझं काम सांगतीये. पण तुम्ही मला समजून घ्याल, याची खात्री वाटल्यानेच मी हे धाडस केलंय. कराल नं एवढं माझं काम?” तिचा स्वर काकुळतीचा होता.

“हो करेन ना! पण ती तर तुझ्याच वर्गात आहे. तूही देऊ शकतेस की तिला कंपास. तू कुठे गावाला वगैरे जाणार आहेस का?” प्रज्ञाचं वागणं-बोलणं, काहीच न समजून ताईंनी विचारलं.

“नाही.”

“मग?”

“हिम्मत होत नाही...!”

“हिम्मत? का? कंपास तुझ्याकडे कसा आला? तू काही चोरणं शक्य नाही. सापडलाच असेल ना तुला? नीट स्पष्टपणे सांग बघू. कळू दे तरी काय झालं ते!” ताई अगदी बुचकळ्यात पडल्या होत्या.

त्यांनी प्रज्ञाकडे पाहिलं. मग दाराजवळ उभ्या असलेल्या शिपायाकडे लक्ष जाताच, त्यांनी पेपराचा गड्डा बॅगमध्ये कोंबला आणि पायात चपला सरकावून त्या म्हणाल्या, “चल घरी जाता जाता रस्त्याने बोलूया.”

प्रज्ञा मुकाट्याने त्यांच्याबरोबर निघाली.

“हं सांग आता.”

“हो सांगते. तेवढ्याचसाठी मी

छोडो मत अपनी आन, सीस कट जाये। मत झुको अनय पर, भले व्योम फट जाये।

‘सदा शान्त स्वरूप में स्थित रहो।’

प्रायोजक : डॉ.अजित लिमये, आय क्लिनिक व हॉस्पिटल, विश्रामबाग, सांगली

तुमच्याकडे आले होते. मला दोन रात्रं झोप आली नाही.”

अंजलीताईनी तिच्या उदास डोळ्यांकडे बघितलं. प्रज्ञा सांगत होती. “परवा शाळा सुटली. लीना नेहमीप्रमाणे घंटा वाजताच दसर खांद्याला अडकवून धावत सुटली. कधी नव्हे ते ती त्या दिवशी माझ्याच शेजारी बसली होती... मी आपली सावकाश पुस्तकं गोळा करित होते. तेव्हा तिचा कंपास दृष्टीस पडला माझ्या. लीनाला हाक मारून बोलावू म्हटले तर ती केव्हाच पसार झाली होती. मी कंपास हातात घेतला अन् मला नेमकं आठवलं- आदल्या रात्री माझा भाऊ माझ्याजवळ येऊन मोठ्या काकुळतीने म्हणाला होता, ‘प्रज्ञा, परवा माझा भूमितीचा पेपर आहे. वर्षभर मी मित्राच्या कंपासपेटीवर भागवलं. आईला दोन-तीनदा आठवण करून दिली. पण...! आता पुन्हा सांगण्यात अर्थ नाही. ती तरी काय काय करणार बिचारी... बाबा असते तर...!’ बोलता बोलता त्याचा आवाज घोगरा झाला होता. पण लगेच तो म्हणाला, ‘प्रज्ञा तुझ्या एखाद्या मैत्रिणीचा मिळाला तर बघ ना. ही वेळ आता पुन्हा येणार नाही. कारण मी परीक्षा संपताच नोकरी धरणार आहे आणि रात्रीच्या शाळेत पुढील शिक्षण पूर्ण करणार आहे. म्हणजे मग आईला पण जरा हातभार लागेल. तुझे शिक्षणपण नीटपणे पूर्ण होईल.’ त्याचं असं मोठ्या माणसासारखं

बोलणं ऐकून मला फार वाईट वाटलं. त्याचे डोळे पाण्याने भरले होते. मी मात्र अजिबात रडले नाही.

रडण्यापेक्षा धीराने प्रसंगाला तोंड देणं, त्यातून मार्ग शोधून काढणं मी जास्त महत्त्वाचं समजते... नाही का ताई?”

तिचं असं समंजसपणाचं बोलणं ऐकून अंजलीताईनी तिच्याकडे कौतुकाने पाहिलं. आईनं ठेवलेलं नाव सार्थ करते आहे तर! त्या प्रज्ञाचं पुढचं बोलणं ऐकू लागल्या. प्रज्ञा सांगत होती- “हो, लीनाचा कंपास हातात होता नि मला माझ्या भावाचं संभाषण आठवलं. घाईने मी कंपास आत टाकणार तेवढ्यात लीना धावत परत आली.

दारातूनच तिने ओरडून विचारलं, “प्रज्ञा, अगं माझी कंपास पेटी दिसली का तुला?”

मी नाही म्हणून मान तर हलवली; पण लगेच विचार करून हात बाहेर काढणार तेवढ्यात ती घाईघाईने म्हणाली, “जाऊ दे. सापडेल नंतर. सापडला तर बघ मात्र!” म्हणत परत धावत निघून गेलीसुद्धा.

मला जाणवलं मी असं “नाही” म्हणायला नको होतं. पण भावाची परीक्षाही मला महत्त्वाची वाटत होती. मी मनाची कशीतरी समजूत घातली.

भावाला कंपास बघून फार आनंद झाला. त्या गडबडीत कुणाचा आणि कसा आणलास, हेही त्याने विचारले नाही.

माझ्या हातून घडलेली चूक मला

सतत डाचत होती. अपराधीपणाच्या भावनेने रात्रभर झोप लागली नाही. आज कंपास परत करायला आणला. मात्र हिम्मत झाली नाही. पण तुम्ही तरी मला समजून घ्या. कंपास लीनाला तुम्ही परत कराल का?”

“करीन तुझं काम. पण प्रज्ञा, तूच नेऊन दिलास आणि सगळं खरं सांगितलंस तर तुझ्या मनावरचं ओझंही हलकं होईल. लीना चांगली मुलगी आहे. कदाचित् तिला आपली वस्तू अशातऱ्हेने दुसऱ्याच्या उपयोगाला आली याचा आनंद होईल. मी सांगेन तिला सगळं समजावून, पण तूच कंपास परत करावास, असं मला वाटतं.”

प्रज्ञा आपल्याच विचारात होती. मधेच ताई हसल्या. तिने दचकून विचारलं, “काय झालं ताई? का हसलात तुम्ही?”

“प्रज्ञा, शाळेत आपण गांधी-नेहरू या पुढाऱ्यांची जयंती-पुण्यतिथी स्मरणात ठेवतो. भाषणातून थोर व्यक्तींच्या जीवनातील प्रसंग सांगतो. या नेत्यांनी आपल्या आत्मचरित्रात त्यांच्या हातून घडलेल्या ‘चोरीच्या गोष्टी’ सांगितलेल्या असतात. मजा अशी की, वक्ता त्या अशा काही सांगत असतो की, जणू काही त्यांच्या मोठेपणाला त्या घटनाच कारण ठरल्या असाव्यात. पण खरं तर तसं मुळीच नसतं. तुम्हीपण चुका केल्या आणि त्या कबूल केल्या तर तुम्हाला मोठेपणा मिळेल, असं

त्यांना मुळीच सांगायचं नसतं. याउलट 'पुढच्यास ठेच मागचा शहाणा' या हेतूने त्यांनी त्या मुद्दाम नमूद केलेल्या असतात. कुठल्याही प्रसंगी आपली सदसद्विवेकबुद्धी जागृत ठेवता यावी, योग्य निर्णय घेण्याचं धाडस यावं. कसोटीचे प्रसंग आयुष्यात येणारच. पण मनाचा तोल जाऊ देऊ नये. आमच्या आयुष्यात या चुका घडल्या. पण वाचकांनी दक्ष राहावं याच हेतूने त्या त्यांनी आत्मचरित्रातून लिहिल्या आहेत. पटतं का तुला?"

“हो पटतंय नं. ही थोरांची आत्मचरित्रे वाचून आम्ही एवढंही शिकलो नाही, तर ते वाचण्यात किंवा गौरवपर भाषणं देण्यात काय अर्थ बरं?”

“शाब्बास! बघ घर आलं माझं; निघते मी आणि हो कंपास तूच परत करतीयेस ना?” म्हणत हसत हसत, त्यांनी हात हालवला. प्रज्ञा त्यांच्या पाठमोऱ्या आकृतीकडे बघतच

राहिली. मनात म्हणाली, “अंजलीताई, आज तुम्ही केवढा चांगला धडा शिकवलात. पुढच्या आयुष्यात हे मी नक्की लक्षात ठेवीन.”

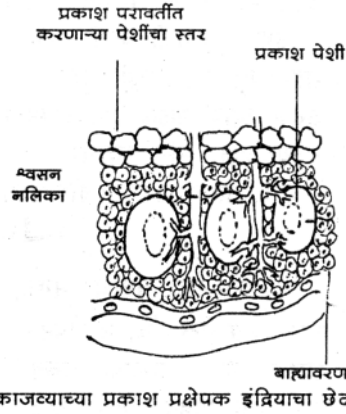
□□□

उषा वाणी

बी/१३, श्री नाथसाईनगर,
रिंग रस्ता, नागपूर २७

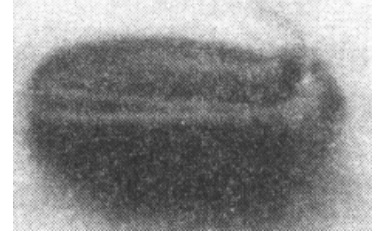
काजव्याचा प्रकाश कसा निर्माण होतो!

नंर काजव्याच्या पोटाच्या सहाव्या आणि सातव्या खंड भागांमध्ये आणि मादी काजव्याच्या, पोटाच्या सातव्या खंडभागात प्रकाश प्रक्षेपण करणारी इंद्रिये असतात. या इंद्रियांची रचना अगदी साधी असते. ज्या खंडभागामध्ये ही इंद्रिये असतात त्या खंडभागांचे बाह्यावरण, पातळ आणि पारदर्शी असते. बाह्यावरणाच्या आतल्या बाजूस, प्रकाश निर्मिणाऱ्या पेशींचा जाड स्तर असतो. या पेशींच्या स्तराच्या

आतल्या बाजूस, प्रकाश परावर्तित करणाऱ्या पेशींचा स्तर असतो. प्रकाश निर्माण करणाऱ्या पेशींच्या भोवताली, श्वसन-नलिकांचे जाळे असते. त्याच्या सूक्ष्म शाखा पेशींमध्येही प्रवेश करतात.

प्रकाश निर्मितीला लागणारे इंधन (प्राणवायू), प्रकाश पेशींमध्ये आलेल्या सूक्ष्म श्वसननलिका पुरवितात. प्रकाश पेशींमध्ये

प्रकाशभरि (ल्यूसिफेरिन) नावाचे रसायन असते. या रसायनाचा प्रकाशभरेद् (ल्यूसिफेरेज) नावाच्या वितंचकाच्या (एन्झाइम्) सान्निध्यात, प्राणवायूशी संयोग होतो आणि प्रकाश प्रकटतो. प्रकाश प्रकटनाची प्रक्रिया खालीलप्रमाणे होते-:

१) प्रकाशभरि (ल्यूसिफेरिन) + १/२ प्राणवायू = जार प्रकाशभरि (ऑक्सिल्यूसिफेरिन)
२) जार प्रकाशभरि (ऑक्सिल्यूसिफेरिन) + ५ प्रकाशभरेद् (ल्यूसिफेरेज) = प्रकाश + शक्ती! या प्रक्रियेस अँडिसोनीन ट्राय फॉस्फेट (ए.टी.पी.) चालना देते. प्रकाशासमवेत निर्माण झालेली शक्ती ही उष्णतेच्या रूपात प्रकटते. या उष्णतेचे तापमान ०.००१° सेल्सिअस इतके कमी असल्यामुळे त्यापासून काजव्याला कोणताही त्रास होत नाही.

□□□

डॉ. पुरुषोत्तम जोशी

११ गृहकल्प सोसायटी,
लोकमान्य हॉस्पिटलसमोर
एरंडवन, पुणे ४

बुंदेले हरबोलों के मुख, हम ने सुनी कहानी। खूब लडी मरदानी वह तो झाँसीवाली रानी।।

छात्र प्रबोधनला हार्दिक शुभेच्छा !

प्रायोजक : युनिक पोल्ट्रीफार्म, परांजपे पोल्ट्रीफार्म, दुर्गामाता मंदिरामागे, सांगली

ड्राईंग ब्रश

साहित्य : ब्रशचे थोडे केस, रिकामे स्केच पेन किंवा बॉलपेन आपल्या घरी रंगकाम झाले की ३-४ ब्रश निकामी होतात. त्याचे काही उत्तम केस एकत्र करून, त्याचा चित्र रंगविण्यासाठी छान ब्रश कसा तयार होतो ते पाहूया.

कृती : ब्रशचे उत्तम केस एकत्र बांधून त्याच्या छोट्या जुड्या दोऱ्याने

घरच्या घरीच कसा तर खरं

बांधून तयार ठेवाव्यात. दोरा व केस हे फेव्हिकॉलमध्ये बुडवून गेलेल्या बॉल पेन किंवा स्केच पेनच्या खालच्या बाजूमध्ये घालावे. वर थोडे फेव्हिकॉल लावून १ दिवस वाळवावेत. तयार झाला आपला उत्तम पैकी

ब्रश. मग आता या तयार झालेल्या ब्रशने छान छान चित्रे काढणार ना!

फायदे : १) केसाची लांबी जास्त झाल्याने रंगांची बचत.

२) हे केस वाकत नाहीत.

□□□

म.शं. अभ्यंकर

प्लॉट ५३,

तुळशीबागवाले कॉलनी, पुणे ९.

एक हाथ में न्याय पताका, ज्ञान-दीप दूसरे हाथ में, जग का रूप बदल दे हे माँ, कोटि कोटि हम आज साथ में।

छात्र प्रबोधनला हार्दिक शुभेच्छा !

प्राण्यांचा आपले अन्न म्हणून वापर करणाऱ्या अर्थात मांसाहारी वनस्पती तुम्हा मानव साहित्यिकांच्या कल्पनांचे नेहमीच आकर्षण ठरल्या आहेत. मित्रांनो, तुम्ही अशा मोठ्या प्राण्यांना, मनुष्याससुद्धा खाणाऱ्या वनस्पतींच्या गोष्टी वाचल्या असतील. अशा गोष्टी अर्थातच पूर्णपणे काल्पनिक आहेत.

अरे ! माझी ओळख करून घ्यायची विसरलो. मी आहे एक कीटकभक्षी वनस्पती, 'दवबिंदू.' पृथ्वीतलावरील वनस्पती वर्गातील आम्ही वैशिष्ट्यपूर्ण वनस्पती आहोत. माझे अनेक भाऊबंध आहेत. पृथ्वीतलावर तुम्हा मानवांसकट सर्व प्राणी, अन्नासाठी आम्हा वनस्पतींवर अवलंबून आहेत. पण मानव व इतर प्राणी आम्हा वनस्पतींच्या अबोल, संयमिपणाचा गैरफायदा घेत आहेत. आपल्या स्वार्थासाठी मोठ्या प्रमाणावर वनस्पतीजीवन नष्ट करत आहेत. अशा पृथ्वीतलावर आम्ही कीटकभक्षी वनस्पती अशा आहोत की ज्या शांतपणे, अशा अधाशी कीटकांचा बदला घेत आहोत. त्यांचा बळी घेऊन आपली अन्नाची गरज भागवत आहोत.

आम्हा कीटकभक्षी वनस्पतीत, असे काही अवयव आणि यंत्रणा असतात की ज्याच्या साहाय्याने आम्ही प्राण्यांना पकडू शकतो. अरे !

ओळख कीटकभक्षी वनस्पतींची

पण म्हणून मला घाबरण्याचे कारण नाही. कारण आम्ही जास्तीत जास्त फुलपाखरू, नाकतोडा एवढ्या मोठ्या आकाराचा प्राणी (कीटक) पकडू शकतो. आम्ही म्हणजे मी 'दवबिंदू' आणि माझे भाऊबंध "घटपर्णी",

व्हिनस फ्लायट्रॅप

'युट्रिक्युलारिया', 'सरासिना, 'व्हिनस फ्लायट्रॅप' आदी आमच्या शरीरात असलेल्या, वैशिष्ट्यपूर्ण यंत्रणांच्या साहाय्याने कीटकास पकडतो. व्हिनस फ्लायट्रॅपकडे पानांची अशी जोडी असते की जी कीटकांचा स्पर्श झाल्यावर ताबडतोब मिटते व कीटक त्या दोन पानांत पूर्णपणे फसतो.

आम्ही प्रामुख्याने दलदलीच्या प्रदेशात किंवा भरपूर पाणी धरून ठेवणाऱ्या जमिनीवर, दमट जागी वाढतो. असा अधिवास आमच्या वाढीस योग्य असतो. पण अशा ठिकाणची माती आणि पाणी आम्लधर्मीय असून त्यात क्षारांची कमतरता असते. म्हणूनच नत्र प्रथिनयुक्त पोषक द्रव्ये मिळविण्यासाठी आम्हाला कीटकांवर अवलंबून राहावे लागते. कीटक पकडल्यावर पाचक ग्रंथीतील पाचक

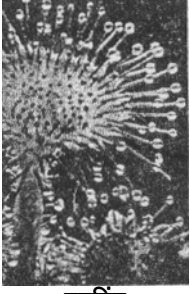
रसांच्या साहाय्याने, आम्ही त्यांचे पचन करतो व नत्र प्रथिनांची कमतरता भरून काढतो. करणार काय 'जिवो जीवस्य जीवनम्...'

'मला भेटायचंय' थांबा ! आधी माझ्या कुटुंबाची ओळख करून देतो आणि मग मी कुठे भेटेन, मला कसे ओळखायचे ते सांगतो. माझे इंग्रजी नाव 'सनड्यू'. वनस्पतीशास्त्र मला 'ड्रॉसेरा' नावाने ओळखतात. मी ड्रॉसेरसी कुटुंबाचा सदस्य आहे. आम्हा ड्रॉसेरा भावांपैकी ड्रॉसेरा इंडिका, ड्रॉसेरा बर्माना, ड्रॉसेरा पलप्येया हे भारतात राहतात. मला भेटायला कुठे लांब जायची गरज नाही. महाराष्ट्रात पावसाळ्याच्या शेवटी डोंगर उतारावर, डोंगर पठारावरील गवताळ रानातून, भातखाचरातून मी वास्तव्य करून असतो. कोकण, पन्हाळा, अंबोली, महाबळेश्वर, लोणावळा, एवढेच काय पण पुण्याजवळ तोरणा किल्ल्याच्या परिसरातदेखील मी राहातो.

हां, मला भेटायचे असेल तर तुमच्या जवळ सूक्ष्म निरीक्षण शक्ती असायला हवी. कारण माझा आकार काही सेंटिमीटर एवढाच असतो. हे केस चिकट द्रव्य स्त्रवतात. हा चिकट स्त्राव केसांच्या टोकाला असतो व दवबिंदूसारखा दिसतो म्हणून मला

मरने की धुन वह मस्ती है, जो ताजों को ठोकर दे। घनी - अंधेरी रातों को भी, जो झिलमिल पूनम कर दे।

विवेकनिष्ठ विचारसरणी हाच खरा धर्म ! प्रायोजक : डॉ. मुकुंद करंबळेकर, चाळीसगाव

दवबिंदू

‘द व बिं दू’ म्हणतात. सूर्यप्रकाशात हे द व बिं दू चमकतात तेव्हा माझे सौंदर्य, तुम्हाला हे वाटे ल असे असते. म्हणूनच मला इंग्रजीत ‘सनड्यू’ म्हणतात. कीटक आला लकलकणाऱ्या दवबिंदूकडे आकर्षित होतात. एकदा का कीटक माझ्या पानांवर बसला की तो माझ्या ग्रंथीमय केसांच्या चिकट स्रावात फसतो. पानांवरील ग्रंथीमय केस त्या कीटकाला सर्व बाजूंनी वेढून टाकतात व तो कीटक मृत पावतो. ग्रंथीतून पाचक रसांचे स्रवण होऊन कीटकातील प्रथिनयुक्त पदार्थांचे पचन होते. पचन पूर्ण होईपर्यंत माझे केस त्याच स्थितीत राहतात. पचन झालेले अन्नघटक पानांद्वारे शोषले जातात.

पश्चिम महाराष्ट्रातील स्थानिक लोक ‘विचवीचा’ पाला ह्या नावाने मला संबोधतात.

अरे ‘घटपर्णी’ तु कधी आलीस? थांबा हं ! तुमची ओळख करून देतो. ही माझी बहीण घटपर्णी. ही

घटपर्णी

वैशिष्ट्यपूर्ण घटांमुळे वनस्पतीशास्त्रज्ञांबरोबर सर्व मानवांचेच ती आकर्षण ठरली आहे. अनेक मासिकांतून हिचे प्रकाशचित्र कायम प्रकाशित होत असते. भारतात आसाम व मेघालयात गारो, खासी, जेंतिया टेकड्यांच्या परिसरात सापडणारी ही महत्त्वाची कीटकभक्षी वनस्पती आहे. इंग्रजीत हिला ‘पिचर प्लॅट’ म्हणतात, तर वनस्पती शास्त्रज्ञ ‘नेपेयस’ ह्या नावाने तिला ओळखतात. भारताबरोबरच श्रीलंका, मादागास्कर, न्यू गिनिया आदी उष्ण कटिबंधीय प्रदेशात घटपर्णीचे ७० प्रकार सापडतात. घटपर्णीच्या वाढीस दमट व ओलसर परिसर आदर्श असतो. घटपर्णीचे वेल असतात व लतातंतूंच्या साहाय्याने ती आधारावर वाढते. लतातंतूंच्या टोकाशी वैशिष्ट्यपूर्ण असा घट असतो. घटाचे मुख एका झाकणीने संरक्षित केलेले असते. घट चमकदार अशा लाल, हिरव्या रंगाचे असतात व त्यावर ठिपक्यांचे नक्षीकाम असते. घटाच्या मुखाशी मध स्रवणाऱ्या ग्रंथी असतात. ह्यामुळे घटाकडे कीटक आकर्षित होतात. घटाचा आतील पृष्ठभाग अतिशय बुळबुळीत असतो आणि घटात खालच्या दिशेने वळलेले केस असतात, त्यामुळे कीटकाने एकदा का घटात प्रवेश केला की त्याला बाहेर पडणे अशक्य होते. घटाच्या तळाशी असलेले पाचकस्राव त्याचे पचन

करतात. अशा ह्या वैशिष्ट्यपूर्ण घटपर्णीच्या घटाची लांबी २ ते २५ सें.मी. लांब एवढी आढळते. काही ठिकाणी ह्या घटात छोटे पक्षी, बेडूक फसल्याच्याही नोंदी आहेत.

भारतात मी दवबिंदू, घटपर्णीं विाय युट्रिक्युलारिया किंवा ब्लयाडरवर्ट, अलड्रॉव्हॅन्डा आदी कीटकभक्षी वनस्पती सापडतात. आम्हा सर्व कीटकभक्षी वनस्पतीत स्रवणारे पाचकरस तुलनेने अतिशय विरळ असतात. अर्थात, जोपर्यंत माणूस एखाद्या कीटकापेक्षा आकाराने मोठा आहे तोपर्यंत तरी त्याला आमची भीती बाळगण्याची गरज नाही. मग ! पावसाळ्याच्या शेवटी सह्याद्रीत मला भेटायला येणार ना !

□□□

प्रशांत दिवेकर,
ज्ञान प्रबोधिनी प्रशाला,
पुणे ३०.

😊 हसा-हसा 😊

रामरावांनी विचारलं, “काय हो शामराव? मध्यंतरी तुम्ही इंग्लंडला गेला होता, तेव्हा तिथल्या लोकांचे इंग्लिश कळायला तुम्हाला कठीण गेलं असेल नाही?”

शामराव म्हणाले, “छे हो ! तिथल्या लोकांच्या इंग्लिशच्या मानानं माझं इंग्लिश फारच वरच्या दर्जाचं. त्यामुळं त्यांचं इंग्लिश बोलणं मला कळे, पण मी बोललेल्या इंग्रजीतलं मात्र एक अक्षरही त्यांना कळत नव्हतं.”

जय जवान, जय किसान ! भारती पुकारती है, रखना उसकी शान !

Best Wishes from - Adept Fluidyne Pvt. Ltd., Kothrud Industrial Estate, Pune 29.

“वर्तमानकाळ हा वैभवशाली भूतकाळाच्या खांद्यावर उभा आहे आणि या वर्तमानकाळाची नजर आहे उज्वल भविष्यकाळाकडे.” भूत, वर्तमान, भविष्य ही अखंड साखळी आहे. याच अर्थाचे उद्गार स्वातंत्र्यवीर सावरकरांनी काढले आहेत. ते म्हणतात, “ज्या राष्ट्राला स्वतःचा इतिहास नाही, त्यांना उज्वल भविष्य दिसणे शक्य नाही.” हेच भारतीय स्वातंत्र्यलढ्याची कहाणी लिहिण्याचे प्रयोजन. देशाचा इतिहास आपल्यात देशप्रेम जागरूक करून प्रेरणा तर देतोच. शिवाय संस्कार, मार्गदर्शन याबरोबरच धोके दाखवून झालेल्या चुकांची पुनरावृत्ती कशी टाळता येईल, हा विचार करण्यास प्रवृत्त करतो.

स्वातंत्र्यलढ्यातील घटनांचा उल्लेख इतिहासाच्या पुस्तकात असतोच. या विषयावर अनेक पुस्तकेही लिहिली गेली आहेत. परंतु लेखकाने प्रस्तुत पुस्तकात, विविध व्यक्तींचे स्वातंत्र्य संपादन करण्याचे अनेक मार्ग असले तरी मूळ हेतू एकच कसा होता, यावर भर देऊन पूर्वग्रहविरहीत भावनेतून पुस्तक लिहिले आहे. ‘एकाचे गुणगान गाताना समकालीन एखाद्याची निंदा करणे’ हे टाळले आहे. साधारणतः आपला समज असतो की भारतीय स्वातंत्र्यलढ्याची सुरुवात ही इ.स. १८५७ च्या उठावापासून झाली. परंतु त्यापूर्वी सुमारे १०० वर्षे भारतीयांच्या मनात ही भावना जागृत होण्यास सुरुवात झाली होती. लेखकाने इ.स. १७५७ च्या प्लासीच्या लढाईत, इंग्रजी सत्तेचा पाया भारतात कसा घातला गेला, हे सांगून इंग्रजांनी पुढील १००

वाचलेच पाहिजे असे काही

भारतीय स्वातंत्र्याचा लढा

- नीलिमा करमरकर

‘भारतीय स्वातंत्र्याचा लढा’

ले.- डॉ. अनिल गोडबोले
उन्मेष प्रकाशन

किंमत- ३००/- पृष्ठ- ५१०.

वर्षात संपूर्ण देश आपल्या अमलाखाली कसा आणला? हे विविध उदाहरणांद्वारे स्पष्ट केले आहे. इंग्रजांचा धोरणीपणा, राजनैतिक डावपेच, व्यापारीवृत्ती ही तर दिसून येतेच; परंतु या काळात इंग्रजांच्या सत्तेला शह देण्यासाठी प्राण पणाला लावणारे बनारसचे राजे चैतसिंह, केरळचे राजा वर्मा, म्हैसूरचा टिपू सुलतान यांची कामगिरी कमी महत्त्वाची नाही. बंगालमधील ‘संन्याशाचा उठाव’, ज्या लढ्याच्या पार्श्वभूमीवर ‘आनंदमठ’ ही कादंबरी लिहिली गेली व त्यातील वंदेमातरम् गीताने इतिहास घडवला, त्याबद्दलची माहिती आपणास फारशी नसते. त्याबद्दलचे लेखकाने फार चांगल्या पद्धतीने विश्लेषण केले आहे. त्याचवेळी भारताच्या विविध प्रांतात आदिवासींनी संघटना बांधून दिलेले

लढे वाचून तर आपण थक्कच होतो.

महाराष्ट्रातील रामोशी समाजातील उमाजी नाईकांबद्दल आपण ऐकून आहोत. इंग्रजी सत्तेला आव्हान देणाऱ्या या क्रांतिवीराचा, अखेर फंदफितुरीने घात केला. इ.स. १९३२ साली पुण्याच्या न्यायालयात त्याच्यावर खटला भरून, त्यास फाशी देण्यात आली. पेशवाईतील साहसवीर त्रिंबकजी डेंगळे यांच्या इंग्रजांविरुद्धच्या उठावाची फलश्रुति कारावासातील त्यांच्या देहांताने झाली. परंतु तळागाळाने संपूर्ण समाजामध्ये स्वातंत्र्याची लाट निर्माण करण्यात, या सर्वांचा महत्त्वपूर्ण वाटा होता. जानेवारी १८५७ पासून उत्तर प्रदेशात सुरू झालेली ‘चपात्या आणि रक्तकमळ’ ही गुप्तसंदेश पाठवून सैन्य जमा करण्याची यंत्रणा, खेड्यापाड्यापर्यंत कशी पोहोचली होती, हे वाचून विस्मय वाटतो. परंतु हे उठाव देशाच्या विविध प्रांतात विस्कळित स्वरूपात झाले. त्यात एकसंधपणाची कमतरता होती.

उत्तर भारतात मंगल पांडे, झाशीची राणी, कुंवरसिंह, तात्या टोपे, मौलवी अहमदशाहा, बेगम हजरतमहल, दक्षिणेकडे राणी चन्नम्मा व नरगुंदकर भावे यांची कामगिरी केवळ अद्वितीय! स्वातंत्र्यसमरात भाग घेतल्याबद्दल स्वातंत्र्यवीरांच्या आणि त्यांच्या कुटुंबियांच्या वाट्याला कोणते भोग

आंख निकालो उस दुश्मन की, जिसने तुमको आंख दिखाई। नगपति तुम्हें पुकार रहा है, जागो भारत की तरुणाई ॥

With Best Compliments from - SUNIKEM ENTERPRISES, PUNE 29.

छात्र प्रबोधन/सौर श्रावण, शके १९२३

येतात, याचे दाहक उदाहरण म्हणजे नरगुंदकर भाव्यांच्या पत्नी व वृद्ध मातोश्री यांची झालेली होलपट आणि अखेर त्यांनी मलप्रभा नदीचा आश्रय घेऊन संपविलेली जीवनयात्रा! आपल्यापैकी कितीजणांना अशा घटना माहीत आहेत? लेखक म्हणतात, महाराष्ट्रातील वासुदेव बळवंत फडके नावाचे वादळ, पंजाबमधील रामसिंह कुका यांचे प्रतिसरकार, यांचे सशस्त्र क्रांतीचे मार्ग जरी फसले तरी त्यानंतर चाफेकर बंधू, भगतसिंह यांसारखे असंख्य क्रांतिकारक नंतरच्या काळात निर्माण झालेच ना?

त्यानंतर सुरू होते सनदशीर चळवळीचे पर्व. यामध्ये राणीचा जाहीरनामा, राजा राममोहन रॉय, लोकहितवादी, मराठी भाषेचे शिवाजी विष्णूशास्त्री चिपळूणकर, पुण्यातील सार्वजनिक काकांनी दिल्ली दरबारात स्वदेशी वेशात हजर राहून राणीसमोर सादर केलेल्या हिंदी जनतेच्या मागण्या, लोकमान्य टिळक, शिवराम महादेव परांजपे यांची केसरी, मराठा, वंदेमातरम्, काळ, गदर, यंग इंडिया व युगांतर, संध्या, अमृतबझार या वृत्तपत्रांची कामगिरी पाहून हे लक्षात येते की, स्वातंत्र्याची चळवळ ही आता जनसामान्यांची झाली होती. 'रणावीण स्वातंत्र्य कोणा मिळाले' असे म्हणणाऱ्यांना सनदशीर मार्गाने चळवळ चालवणाऱ्या देशभक्तांचे उदाहरण समोर आहे. सशस्त्र क्रांती काय किंवा सनदशीर चळवळ काय, डोळ्यासमोर एकच ध्येय होते 'संपूर्ण स्वराज्य.' काँग्रेसची स्थापना, जहाल आणि मवाळ, आधी राजकीय का आधी

सामाजिक, कर्ते आणि बोलके सुधारक, याबद्दल सांगता सांगता टिळक पर्व आणि गांधी युगाचा आरंभ इथपर्यंत लेखक येऊन ठेपतात. पंजाबमधील जालियनवाला बाग हत्याकांड, लंडनच्या इंडिया हाऊसमध्ये सावरकर, सेनापती बापट, श्यामजी कृष्ण वर्मा यांनी केलेले कार्य, याबद्दल लेखकांनी बारकाव्याने लिहिले आहे. बंगालमधील रणचंडिकेचे उपासक खुदीराम तसेच अरविंदबाबू, सूर्यसेन मास्तरदा, वीणादास, सुहासिनी गांगुली, शांती घोष, सुनीती चौधरी या भगिनींनी केलेला त्याग अपूर्व आहे. जर्मनीत मादाम कामा यांनी मांडलेला स्वातंत्र्याचा ठराव फडकवलेला झेंडा, वंदेमातरम्चा जयघोष- सर्वच अभूतपूर्व. कोदून आले या लोकांना निर्भयतेचे बळ? इंग्लंडमधे मदनलाल धिंग्रा, नाशिकला कान्हेरे- कर्वे, भगतसिंग, सुखदेव, राजगुरू, पुण्यात चाफेकर बंधू, अशा कोवळ्या नवयुवकांनी हसत हसत स्वातंत्र्याच्या रणकुंडात उड्या घेतल्या.

पंजाबमध्ये गदरपार्टी, लाला हरदयाळ आणि भाई परमानंद यांचे कार्य, अफगाणिस्तानात राजे महेंद्र यांचा हिंदी सरकारचा प्रयत्न, आझादहिंद सेनेची स्थापना या देशातील व देशाबाहेरील असंख्य घटना स्वातंत्र्यलढ्यात महत्त्वाची कामगिरी बजावतात. 'कोमागातामरू' बोटीचे नाव स्वातंत्र्यसंग्रामात अजरामर का झाले? गांधीजींच्या दांडीयात्रेपासून स्त्रियांचा संग्रामात जोरदार सहभाग कसा झाला? हे विशद करताना लेखक दक्षिणेकडे

येतात. बिहारमधील हजारीबाग, तुरुंगातून जयप्रकाशांचे पलायन, बालवीर शिरीषकुमार, नाना पाटलांचे पत्री सरकार, पुण्यातील कॅपिटॉल बाँब प्रकरण आणि महाराष्ट्र कटाचा खटला याबद्दल सांगतानाच शिरूभाऊ, नानासाहेब गोरे, एस.एम.जोशी, अच्युतराव पटवर्धन, अण्णासाहेब सहस्रबुद्धे, साने गुरुजी, वसंत बापट वगैरे गांधीवादी, समाजवादी मंडळींवर इंग्रजांचा राग का व कसा होता? शेवटी डोंगर पोखरून इंग्रजांच्या हाती उंदीरच कसा लागला, हे फार छान सांगितले आहे. १९४६ मधील 'नाविक दलाचे बंड' हा ब्रिटीश सत्तेवर अखेरचा घणाघाती प्रहार ठरला. दुभंगलेले स्वराज्य कसे हाती आले? महंमदअली जीनांची पाकिस्तान मागणी, फाळणीची भयंकर घटना, सत्तांतरासाठी आलेला लॉर्ड माउंटबॅटन, मुस्लीम समाजाचा आडमुठेपणा आणि फुटीरतेची बीजे, अशाप्रकारे आपल्या हाती स्वराज्य आले.

सत्तांतरानंतर गांधीवधामागचे नेमके ऐतिहासिक सत्य काय होते, हे अजून मत-मतांतराच्या गलबल्यात पुढेच आले नाही, असे लेखक म्हणतात. सत्तांतरानंतरच्या काळाचा लेखकाने शेवटी थोडक्यात आढावा घेतला आहे. स्वातंत्र्यानंतरचे प्रश्न मांडले आहेत. पण यात नैराश्य अजिबात नाही. लेखक म्हणतात, 'सद्विचार आणि सत्कृत्याची एखादी पणतीसुद्धा अंधाराचा भेद करून प्रकाशाची वाट पुरवू शकते! एका पणतीने दुसरी पणती पेटते, आपणा सर्वांनी पणती व्हायचे

आहे.

असा हा दोनशे वर्षांहून अधिक काळाचा इतिहास लेखकाने आपल्यासमोर, अत्यंत सोप्या पण आशयपूर्ण पद्धतीने मांडला आहे. पाचशे पानात तो एकवटण्याचे काम अवघड खरेच. पण तो वाचताना कुठेही कंटाळा येत नाही. कथनशैली रंजक आहेच पण प्रेरणादायीसुद्धा आहे. वाचताना ऊर अभिमानाने भरून येतो. जणू लेखक त्यांच्या निवेदनशैलीत कथाकथन करत आहेत. ही निव्वळ घटनांची जंत्री नाही, वेळोवेळी आकर्षक काव्यपंक्ती, सुविचार यांचा वापर करून विचार प्रभावीपणे मांडत आहेत. स्फुरणदायी, चैतन्यदायी असे हे लेखन आहे. परिशिष्टात 'वंदे मातरम्' राष्ट्रजागृतीचा महामंत्र, घटना व व्यक्तीविशेष दिले आहेत. प्रस्तुत पुस्तक संदर्भग्रंथ म्हणूनही उपयोगी ठरेल. स्वातंत्र्यलढ्यातील कोणतीही घटना, व्यक्ती व त्यांचे कार्य यांचे संदर्भ यात मिळतील. लहानांपासून थोरांपर्यंत सर्वांनी हा 'स्वातंत्र्याचा लढा' मनापासून वाचावा. लेखकांच्या म्हणण्याप्रमाणे उद्याच्या उज्ज्वल भवितव्याचे स्वप्न पाहात म्हणूया-

“थोडा उजेड ठेवा,
अंधार फार झाला
पणती जपून ठेवा,
अंधार फार झाला!”

- नीलिमा करमरकर

बी/६, शशिकिरण, अशोकपथ,
लॉ कॉलेज रस्ता, पुणे - ४.

कौन बनेगा करोडपती...

हल्ली आमच्या घरात नऊ वाजता
कुणालाच वेळ नसतो
कारण सगळ्यांनी तो वेळ
'के बी सी' ला दान दिलेला असतो,
अमिताभच्या बोलण्याला
सगळेच बळी पडतात,

'फिफ्टी फिफ्टी' किंवा 'जनताका व्होट' वापरून
'लाईफ लाईन्स' गमावून बसतात.
'फोन-अ-फ्रेंड' केल्यावर
'फ्रेंड'ला प्रश्नच कळत नाही,
आणि तीस सेकंद संपल्यावरही
उत्तर काही मिळत नाही.

कितीही दूर गेलं तरी
'लाईफ लाईन' वापरणं टळत नाही,
आणि त्या संपल्यावर मात्र
डोकं पुढं पळत नाही.

काही काही स्पर्धक तर
इतके बुद्ध असतात,
त्यांना न येणारी उत्तरं,
शेंबड्या पोरानाही येत असतात.

काही स्पर्धक अमिताभच्या
'एक्सप्लेन' वरून उत्तरं ठरवितात,
दोन-तीन पायऱ्या चढून झाल्या की
जिन्यावरून गडगडतात.

कचित कधीतरी होतो
एखादा 'नवाथे' करोडपती,
बाकी सगळ्यांचं नशीब मात्र
करतं त्यांना झीरोपती.

सगळेच जण पैशाच्या मोहात,
दुसरा विचार करत नाहीत,
एव्हरेस्ट चढण्याच्या आशेत,
त्याचा पायथाही गाठू शकत नाहीत.

एक एक पायरी चढण्यासाठी
चालते सर्वांची अटी तटी,
इतकं करून शेवटी प्रश्न उरतोच,
“कौन बनेगा करोडपती?”

चि. कौस्तुभ भट (इ. ७ वी)

३३/३ एरंडवन, पुणे ४

कष्ट-सहन में भी रखते हम, अधरों पर मुसकान। उसमें दृढ संकल्प, स्फूर्ति-पद कंठोंमें जय गान।

प्रायोजक : स्वस्तिक बिल्डर्स (अनिल लोढा, राजेंद्र गोठी) मखमलाबाद नाक्याजवळ, नाशिक ☎ ५१३६६०

सूर्य तर अगदी मावळायला आला होता आणि सारा समुद्र रक्ताळलेला होता. त्यावेळी स्कॉटलंडमधील पश्चिम भागातील उंच टेकडीवर मॅट उभा होता आणि त्याचे डोळेही संतापाने रक्ताळलेले होते. भोवताली स्कॉटलंडचे उंच उंच पहाड उभे होते. डाव्या बाजूला मोठ्या तळ्यात, संध्याकाळच्या वाऱ्याने नाजूक लाटा उसळत होत्या. परंतु मॅटला त्या देखाव्यातील काव्याशी काहीच देणे-घेणे नव्हते. तो फक्त टेकडीच्या पायथ्याशी असलेल्या किल्टन निवासाकडे रोखून बघत होता. त्या घरातच त्याचा कैक दिवस मृत्यूशय्येवर असलेला चुलता, अॅलेक मॅकडोनाल्ड राहात होता.

मॅट जार्वीस दरवर्षी न चुकता, त्याला ह्या ठिकाणाविषयी अजिबात आकर्षण नसूनही येऊन, या जख्खड म्हाताऱ्याकडे राहात होता. दरवेळी येथे येताना या सुट्टीत तरी म्हातारा मरेल आणि आपण परत जाऊ तेव्हा त्याची सारी रोख रक्कम, त्याचे घर, त्याचा जमीनजुमला त्याला मूल नसल्यामुळे आपल्या नावावर होईल, अशी स्वप्ने गेली चार-पाच वर्षे तो रंगवीत आला होता. ही इस्टेट नावावर झाल्यावर ती सारी विकून टाकून, आपल्या आवडत्या लंडन शहरी छोटेसे असे स्वतःचे घर घेऊन, राहाण्याचा मॅटचा विचार होता. परंतु म्हातारा मरत नव्हता आणि मॅट अस्वस्थ आणि अगदी अगतिक

मॅटला चुलत्याकडून मिळालेली अलौकिक भेट

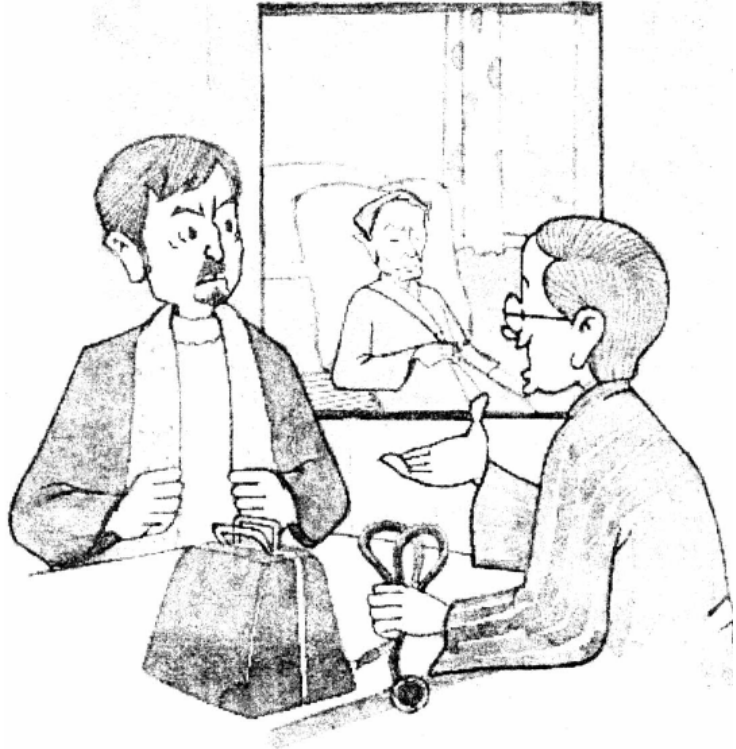
झाला होता. स्वतःवरच तो खूप संतापला होता. या साऱ्याला, या विलंबाला काकूने पाळलेली जोनी नावाची गाढवी जबाबदार होती.

त्याला स्कॉटलंड, तिथले उंच पहाड, तेथील थकवून टाकणारी पावसाची संततधार, तेथील रहिवाशी, या सर्वांविषयी मनस्वी तिटकारा होता. किल्टन-निवासापासून दुसरे छोटे गाव दहा-बारा किलोमीटर अंतरावर होते. या किल्टन निवासात त्याचा पंच्याऐंशी

- अविनाश दर्प

वर्षाचा वृद्ध चुलता, दोन नोकर आणि बायकोसह राहात होता. त्या जवळच्याच खेड्यातून या म्हाताऱ्याविषयी वाटणाऱ्या आस्थेपायी, तांबड्या केसांचा डॉक्टर आठवड्यातून दोनदा अॅलेकला तपासण्यासाठी येत होता. तो मॅटला पुरता ओळखून होता.

“मॅट, तुला अॅलेकच्या मृत्यूत रस आहे. तुला स्कॉटलंडमधील

हमें सुबुद्धि चाहिए, विमल प्रकाश चाहिए। विनीत शक्ति चाहिए, पुनीत ज्ञान चाहिए।।

निसर्गात कुणीही शत्रू नाही - डॉ. उदय भवाळकर, ए-१ पद्मपार्क, पुणे ९

चुलत्याच्या संपत्तीखेरीज कशात रस नाही. खरे ना? तू म्हाताऱ्याच्या मृत्यूची वाट पाहात बघतोस. पण...”

“गप्प बसा, डॉक्टर. तुम्हाला असं काही बोलण्याचा आणि माझ्यावर असले गलिच्छ आरोप करण्याचा काहीही अधिकार नाही. माझ्या चुलत्याचे अखेरचे दिवस अधिक चांगले जावेत एवढ्यासाठी मी लंडनहून येथे येतो आणि तुम्ही...”

“थांब मॅट, थांब! माझे हे केस काही उन्हांनं पिकलेले नाहीत. चुलत्याच्या सुखासाठी आलेला त्याचा पुतण्या, त्याला औषधपाणी देणे तर राहूच दे; पण त्याच्या खोलीत जाऊन साधी त्याच्या प्रकृतीची चौकशीही करीत नाही! हे बघ, आश्चर्याने बघू नकोस. अॅलेकने आपल्या स्वभावाने नोकरीनाही माया लावलेली आहे. ते निष्ठावंत आहेत. समजलं? मॅट तुझी ही चुलत्याच्या मृत्यूसाठीची स्कॉटलंडला यायची पाचवी वारी आहे. पण लक्षात ठेव अॅलेकची इच्छाशक्ती जबर आहे हे खरे. तो पंच्याऐंशी वर्षांचा आहे, हे खरे; परंतु तो इच्छाशक्तीच्या बळावर शंभरीसुद्धा गाठेल. तूच हेलपाट्यांनी थकशील.”

“शंभर वर्ष?”

“होय, आश्चर्य वाटलं ना? पण लक्षात ठेव तू जेनीला विसरतोयस. हा म्हातारा अॅलेक, जेनी मरेपर्यंत न

मरायचा प्रयत्न करतोय. वर्षापूर्वीच मृत्यू पावलेल्या बहिणीची एकमेव आठवण म्हणून त्याची तिच्यावर अपार माया आहे आणि जेनी तरुण तर आहेच; पण प्रकृतीनंही धडधाकट आहे. तेव्हा काकाच्या मृत्यूची वाट बघणं वेडेपणाचं आहे. उगीच हेलपाटे घालू नकोस.”

“डॉक्टर, मला काकांच्या मृत्यूचा विचारही पोरका वाटतो. तुम्ही म्हणता तसे असेल तर मीही जेनीची काळजी घेईन.”

“तसं झालं तर आम्हाला समाधानच वाटेल.”

आईच्या मृत्यूनंतर अॅलेक आणि अॅना मॅकडोनाल्ड हे बहीण-भाऊ या क्लिटन निवासात राहायला आले. त्या दोघांनाही प्राण्यांविषयी अतिशय माया वाटत असल्याने त्यांनी मांजरे, कुत्री पाळली होती. तबेल्यात नजर लागावी असे अतिशय उमदे घोडेही होते.

पण जेव्हा, आपले वय आता वाढत आहे, त्यामुळे आपल्याकडून या प्राण्यांची नीट देखभाल होणार नाही, या विचारातून त्यांनी त्यांचे घोडे, कुत्री इत्यादी एकेक, जड अंतःकरणाने विकून टाकले.

परंतु एके दिवशी बाजारासाठी गेलेल्या अॅनाच्या मनात अतिशय देखणी अशी गाढवी भरली आणि मागचा पुढचा विचार न करता, काही पौंड खर्चून ती तिला घरी घेऊन आली. अॅलेकही मनोमन तिला

बघून, तिचे देखणे रूप बघून आनंदला. खूप सुखावला. अॅनाच्या आणि अॅलेकच्या लाडात जेनी बाळसे धरू लागली आणि आणखी देखणी व तजेलदार दिसू लागली.

जेनीच्या आगमनाने दोघांच्या उतारवयाला पुन्हा पालवी फुटली. त्यांनी दोघांनी, ते बहुतांशी जेथे बसून आपला वेळ घालवीत असत त्या दिवाणखान्यासमोरच, जेनीसाठी चक्र चराऊ रान तयार करून घेतले. खिडकीशी किंवा व्हरांड्यात बसून जेनीच्या लीला बघण्यात ती दोघे रमू लागली. दोन्ही वेळच्या जेवणानंतर दोघेही जेनीला स्वतःच्या हाताने, घरात केलेला एखादा पदार्थ भरवीत होती. अशी लाडावलेली ही पोर, अधूनमधून या दोघांच्या नकळत घरात घुसून, काही काही स्वादिष्ट पदार्थांचा शोध घ्यायची आणि तसा पदार्थ सापडला तर त्यावर ताव मारायची. त्यावेळी हे दोघेही, ‘जेनी तू फारच बहकायला लागलीयेस अलीकडे’ असे तिचे कौतुक करत.

आणि काही दिवसांनी ऐंशीला पोहोचलेली अॅना अॅलेकचा निरोप घेऊन गेली. अॅनाच्या मृत्यूने अॅलेकही जाणार असे डॉक्टरला वाटत होते. परंतु तसे काही झाले नाही. अॅलेकचे बोलणे, गप्पा मारणे बंद झाले. तो आता जणू काही मुका झाला होता. काही बोललाच तर फक्त जेनीशीच बोलत होता. आता जेनीच त्याचे सर्वस्व होता. आता

समुद्र गर्जना करे, हिमाद्रि वर्जना करे, प्रलय खडा मना करे, सुनो नही, मुडो नही, बढे चलो, बढे चलो ॥

चि. हृषिकेश कुलकर्णीकडून छात्र प्रबोधनच्या वाचकांना हार्दिक शुभेच्छा !

जेनीमुळे किंवा जेनीसाठीच तो जगत होता.

डॉक्टरांनी जेनीविषयी जे सांगितले त्यावर आता, मॅटचाही विश्वास बसला होता आणि तो जेनीला अगदी पाण्यात बघत होता. तो गरीब होता. लंडनला एका बँकेत एका सामान्य कारकुनाची नोकरी करत होता. गलिच्छ वस्तीत आणि एका अंधाऱ्या व घाणेरड्या खोलीत राहून तो म्हातान्या अॅलेकच्या मृत्यूच्या बातमीची वाट बघत होता. त्याला श्रीमंत व्हायचे होते. छोटेसे टुमदार घर त्याला हवे होते. केवळ जेनी गाढवीमुळे ते अधुरेच राहिले होते. ती त्याच्या सुखात 'खो' घालत होती. तो अगदी पुरा अस्वस्थ, बेचैन आणि अगतिक होऊन गेला होता बिचारा!

संपत्तीसाठी अॅलेकची मर्जी संपादन करणे आणि मर्जी सांभाळणे गरजेचे होऊन बसले होते आणि म्हणून, मनात विलक्षण द्वेषाची, तिरस्काराची भावना असलेल्या जेनीवर माया करणे, तिला खाऊ-पिऊ घालून तिची सेवा करणे, तिचे कोडकौतुक करणे त्याला मनस्वी चीड आणत होते. परंतु इलाजच नव्हता. म्हणूनच जेव्हा जेव्हा अॅलेक दिवाणखान्यात किंवा व्हरांड्यात असेल तेव्हा मॅट जेनीला खाऊ-पिऊ घालायचा, तिच्याशी लाडेल्लाडे गप्पा मारायचा, तिला कुरवाळायचा. ते मुके जनावरही आपल्या खरखरीत

जिभेने मॅटचा हात, चेहरा चाटून त्या प्रेमाला प्रतिसाद देत असे.

“मॅट, अॅलेक लहान मुलासारखा आहे. त्याला मुके प्राणी फार आवडतात. त्याचे बहिणीवर अपार प्रेम होते. म्हणून तिने आणलेल्या या जेनीवर तो माया करतो. हिला बघितले की त्याला नक्कीच तिची आठवण येते. म्हणूनच या जेनीला काही झाले तर त्याचे हृदय भंगून जाईल. ते त्याला कदापि सहन होणार नाही. तो मरून जाईल.” डॉक्टरांनी पुन्हा एकदा त्याला सांगितले होते.

...उद्या रजेचा शेवटचा दिवस होता आणि मॅटला उद्या संध्याकाळी परत लंडनला आपल्या अंधाऱ्या, कुबट खोलीत परतायचे होते. त्या निराशेच्या क्षणीही त्याला डॉक्टरांनी संध्याकाळी उच्चारलेले शब्द आठवले. त्याने घड्याळात बघितले. रात्रीचे अकरा वाजून वीस मिनिटे झाली होती. काका आणि त्यांचे नोकरही दीड तासापूर्वीच झोपण्यासाठी गेले होते. बाहेर पावसाची ओली आणि थंडगार हवा होती. वादळी वाराही घोंघावू लागला होता. संध्याकाळी धुवाधार झालेल्या पावसाने नदी दुथडी भरून वाहत होती आणि रात्रीच्या वेळी तिचा आवाज नेहमीपेक्षा खचितच मोठा आणि भयंकर वाटत होता. कोपऱ्यात जेनी शांतपणे झाडाखाली उभी होती.

बस! ही शेवटची संधी आहे. मॅटने पटकन आपले मजबूत बूट

चढवले. डायनिंग टेबलवरील मूठभर साखर मुठीत घेतली आणि तो जेनीजवळ आला. त्याने बंद मुठीचाच वास तिला दिला आणि दगडांनी रचलेल्या कंपाऊंडच्या भिंतीशी तो आला. लाथांनी दगड पाडून त्याने, त्या दोघांना बाहेर पडता येईल एवढे भगदाड पाडले. हे सारे करीत असताना जेनी आपली कुतूहलाने मान हलवीत, कान हलवीत त्याच्याकडे बघत होती. तो निघाल्यावर त्याच्या पाठोपाठ तीही चालू लागली. ढगाआडून चंद्र डोकावत असल्याने मॅटला रस्ता दिसण्यात अडचण येत नव्हती. तरी मन थान्यावर नसल्याने तो ठेचकाळत नदीच्या दिशेने जात होता.

अखेरीस दोन फर्लांग गेल्यावर रस्त्याच्या बाजूची ढासळलेली भिंत आणि पंचवीस-तीस फूट खाली धो धो वाहणारी नदी. त्याने मागेच उभ्या असलेल्या जेनीकडे बघितले. तिच्या तपकिरी डोळ्यात प्रेम आणि विश्वास दिसत होता.

‘मिस मॅक्डोनाल्ड, आता माझे देणे देऊन टाक.’ छद्मीपणे हसत तो म्हणाला. नंतर त्याने ती मूठभर साखर त्या रस्त्याची भिंत ढासळलेली होती तिथे अगदी कडेला ठेवली. बिचारी जेनी ते खाण्यासाठी वाकली आणि मॅटने सारी शक्ती एकवटून तिला नदीत पाडण्यासाठी लाथ मारली. तिच्या पोटावर लाथ मारणारा मॅट, रस्त्यावर धाडकन

पडला आणि काय घडले हे बघण्यासाठी धडधडत्या छातीने त्याने मान उंचावून बघितले तर काय! जेनी आपल्या जागेवरून तसूभरही हललेली नव्हती. ती शांतपणे साखर खात होती. साखर खाऊन झाल्यावर तिने एकवार मॅटकडे बघितले आणि वाऱ्याच्या दिशेने तोंड करून तीनवेळा ओरडली.

मॅटचा संताप अनावर झाला. एक मोठा दगड त्याने जेनीच्या दिशेने भिरकावला. तिला अतिशय गलिच्छ शिव्या दिल्या. जेनीने पुन्हा एकवार त्याच्याकडे बघितले आणि ती परत आपल्या घराच्या मार्गाला लागली. संतापलेला मॅट तिच्या पाठोपाठ निघाला. परंतु तेवढ्यात पावसाला सुरुवात झाली. चंद्र ढगाआड गेला. सर्वत्र मिट्ट काळोख पसरला. वारा आणखीनच घों घों करून वाहू लागला. मॅटला समोरचे दिसणे केवळ अशक्य झाले. एक-दोन पावले चालल्यावर तो एका मोठ्या धोंड्याला अडखळून तोंडावर पडला. त्याच्या गुडघ्याला आणि कोपराला जबर मार बसला. एक दोनदा तो असाच पडला. नंतर पडला तो उठूच शकला नाही. त्याच्या पायाचे हाड मोडले होते. दुसऱ्या दिवशी पहाटेच तो अॅलेकच्या नोकऱाला रस्त्यावर पडलेला आढळला. तो वेदनांनी बेजार झाला होता. त्या दोघांनी त्याला कसेबसे घरी आणले आणि बिछान्यावर झोपवले. त्याचा पाय

सरळ करून नीट बसवल्यावर डॉक्टरांनी अखेरीस त्याला विचारले,

“काल इतक्या रात्रीचा त्या रस्त्यावर तू कशाला गेला होतास. कालची हवा आणि रात्र फिरायला जाण्याजोगी खासच नव्हती.”

“थोड्या मोकळ्या हवेसाठी मी बाहेर पडलो होतो.” मॅट डॉक्टरांची नजर चुकवीत उत्तरला.

“म्हणजे तुला अॅलेकच्या मृत्यूविषयी काहीच माहिती नाही तर!”

“माझे काका वारले? पण... पण हे कसं काय झालं एकाएकी.” तो बिछान्यात कसाबसा उठून बसत म्हणाला.

प्रथम डॉक्टरांनी काही उत्तर दिले नाही. नंतर ते म्हणाले, “मला वाटत होतं तूच मला सारं काही सांगशील.

एक सांग तू रात्री निश्चित किती वाजता घराबाहेर पडलास?”

“मी तुमच्या प्रश्नांना उत्तरे द्यायला बांधलेला नाही, समजलं?” मॅट संतापून ओरडला.

“हो तर. ते तर समजलं; पण इतरही बरंच काही समजलं, हे बघ, पीटरचा मला रात्री अगदी बारापूर्वी, घाईघाईने इकडे येण्यासाठी फोन आला होता. साडेअकराच्या सुमारास त्याच्या कानावर मालकाच्या ओरडण्याचा आवाज आला, म्हणून तो धावत पळत त्यांच्या खोलीत आला. त्यावेळी तुझे काका खिडकीशी उभे राहून, ‘जेनी, जेनी’ असे ओरडून तिला हाका मारीत होते. नंतर ते खाली कोसळले. पीटरने तुझा घरात शोध घेतला. पण तू अर्थातच कुठे नव्हतास. तुझ्या

स्वतंत्रताके नये पर्व पर, भारत माँ की जय जय गाओ। नन्हे मुन्हे आओ आओ, नन्हे नन्हे कदम बढाओ।

छात्र प्रबोधनच्या शतकोत्तर वाटचालीस हार्दिक शुभेच्छा ! प्रायोजक: महाराष्ट्र अॅग्रिकल्चरल बायोटेक, पुणे ३०.

बिछान्यावर तुझ्या झोपण्याच्या किंवा नुसत्या लवंडल्याच्याही खुणा नव्हत्या, असे तो सांगत होता.”

“पण जेनीचं काय?” मॅटने उत्सुकतेने विचारले.

“अच्छा, तू त्या प्रेमळ जेनीची चौकशी करतो आहेस नाही का? मी, मालक मरण पावल्याचे सांगितल्यावर पीटरने प्रथम काही केले असेल तर जेनीचा शोध घेतला. त्याला जेनी नेहमी असते त्या आवारात दिसली नाही. ही कोठून बाहेर पडली असणार, या विचाराने त्याने थोडे आजूबाजूला बघितले तर कंपाउंडच्या भिंतीचे दगड अस्ताव्यस्त पडल्याचे त्याला आढळले. अर्थात मॅट मी

तुला इतकेच सांगतो की कालच्या वादळी पावसाने ती भिंत पडलेली नाही. कारण दगड भिंतीच्या आतल्या आणि बाहेरच्या बाजूस बऱ्याच अंतरावर अस्ताव्यस्त पडलेले होते.

असो. जे झाले ते झाले. अँलेकच्या मृत्यूने आता या साऱ्याचा तूच मालक बनला आहेस. तेव्हा ही भिंत परत अशी कोसळू नये, म्हणून तुलाच दुरुस्त करून घ्यायला हवी. खरे ना!” डॉक्टर हसत हसत म्हणाले. त्या हसण्याला वेगळीच धार होती.

परंतु डॉक्टरांचा अंदाज साफ चुकला होता. अँलेकने आपली सारी

धनदौलत, सारी मालमत्ता वृद्ध आणि निराधार अशा मुक्या जनावरांची देखभाल करणाऱ्या एका संस्थेला अर्पण केली होती. मॅटला काही म्हणजे काही दिले नव्हते.

परंतु या म्हाताऱ्या चुलत्याने आपल्या पुतण्याला मॅटला काहीच दिले नाही, असे कसे म्हणता येईल. कारण जेनीवरील मॅटचे प्रेम, मॅटची माया बघून त्याची आवडती जेनी मात्र मॅटला दिली होती.

□□□

अविनाश दर्प

१११८/८/ए,

राधाकृष्ण सोसा.,

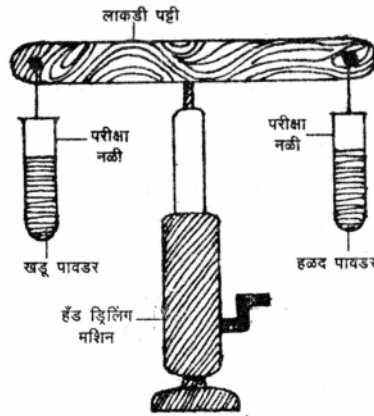
लकाकी रस्ता, पुणे - १६.

साहित्य : हँड ड्रिलिंग मशिन, परीक्षानळ्या, हळद, पावडर, खडू पावडर, पाणी, लाकडी पट्टी.

कृती : आकृतीत

दाखविल्याप्रमाणे लाकडी पट्टीच्या मध्यावर हँड ड्रिलिंग मशिनचे टोक व्यवस्थित बसवा. एका परीक्षानळीत हळद पावडर आणि दुसरीत खडू पावडर घाला व दोन्हीमध्ये पाणी घालून मिश्रण नीट हलवा. आता दोन्ही परीक्षा नळ्या आकृतीत दाखविल्याप्रमाणे लाकडी पट्टीच्या दोन टोकांना टांगा. ड्रिलिंग मशिन हाताने सुरू करा. त्यामुळे लाकडी पट्टी, परीक्षा नळ्या आणि त्यातील मिश्रणही गोल-गोल फिरेल.

विज्ञान प्रयोग

परीक्षानळीतील द्रव पदार्थ फिरेल आणि द्रव पदार्थ व घन पदार्थ वेगवेगळे झालेले दिसतील. असे का झाले? घन पदार्थ परीक्षानळीच्या

तळाशीच का बसले? त्याला किती वेळ लागला?

याचा उपयोग अजून कोठे करता येईल? दह्यातील पाणी काढून चक्का करण्यासाठी हे वापरता येईल का? एकापेक्षा अधिक पट्ट्या बसवल्या तर काय होईल? दोन द्रव पदार्थांचे मिश्रण (उदा. पाणी व रॉकेल) यातून वेगळे करता येईल का?

आणि कशामुळे हे मिश्रण वेगळे झाले ते शोधायचा प्रयत्न करा.

त्यासाठी एकदा हे जरूर करून पाहा!

□□□

संकलन - कु. प्रियांका गाडेकर

ज्ञान प्रबोधिनी प्रशाला,

पुणे ३०.

कांटो पर भी चलना सीखो, तुम भोले भाले राही हो। सबकी आशाएँ तुम पर है, तुम उगते हुए सितारें हो।

ज्ञान प्रबोधिनीच्या संघटन कार्यास हार्दिक शुभेच्छा ! प्रायोजक : कौशिक एंटरप्रायझेस, पुणे.

‘नरेंद्र’ हे स्वामी विवेकानंदांचे लहानपणीचे नाव. कलकत्यातील नावाजलेले वकील विश्वनाथबाबू दत्त हे त्यांचे वडील. आईचे नाव होते भुवनेश्वरीदेवी. ‘मुलाचे पाय पाळण्यात दिसतात’ अशी आपल्याकडे म्हण आहे. भुवनेश्वरीदेवी व विश्वनाथबाबू यांच्या या सुपुत्राच्या बाबतीत ही म्हण अगदीच सार्थ ठरते. त्यांच्या आयुष्यात घडलेल्या विविध प्रसंगांवरून हे सिद्ध होते. हे व्यक्त करणाऱ्या त्यांच्या आयुष्यातील या दोन कथा.

* विश्वनाथबाबूंकडे एक घोडागाडी होती. ती हाकण्यासाठी एक गाडीवानही होता. तो अंगाने चांगला धष्टपुष्ट, उंचापुरा होता. त्याला भरदार मिशा होत्या. विश्वनाथबाबूंनी त्याला एक निळा पोषाख दिला होता. निळा पोशाख, डोक्यावर सफेद पटका, कमरेला पट्टा, त्यावर पितळी बिल्ला यांमुळे तो गाडीवान मोठा रुबाबदार आणि ऐटदार दिसे. नरेंद्राला त्याचे ते रूप फार आवडे.

एके दिवशी संध्याकाळी विश्वनाथबाबू घरी आल्यावर नरेंद्रशी गप्पा मारत होते. त्या ओघात त्यांनी नरेंद्रला विचारले, “बेटा नरेन, तू मोठा झाल्यावर कोण होणार?”

नरेंद्र चटकन् म्हणाला, “मी गाडीवान होणार! ऐटीत घोडे हाकणार!”

हे ऐकल्यावर विश्वनाथबाबूंचा

गोष्ट सांगून तर पाहा ‘कथा विवेकानंदांची’

स्मृतिशताब्दी वर्ष

चेहरा एकदम पडला. नरेंद्रला कसे आणि काय समजावून सांगावे, हे त्यांना कळेना.

तेवढ्यात नरेंद्राची आई पुढे आली आणि जवळ घेऊन त्याला म्हणाली, “फारच छान! तू अवश्य गाडीवान हो. पण कसा गाडीवान-?” असे म्हणून तिने समोरच्या भिंतीवरच्या, कृष्ण अर्जुनाला गीता सांगत आहे, अशा चित्राकडे बोट दाखविले. “...त्या कृष्णासारखा तू सारथी हो. अर्जुनाच्या रथाचे घोडे हाकतानाच त्यानं अर्जुनाला जसं ज्ञान दिलं, तसंच तूही कर!”

आपल्या आईचा हा आशीर्वादच जणू विवेकानंदांनी पुढील आयुष्यात सार्थ करून दाखविला!

□□□

* असामान्य स्मरणशक्ती हे एकाग्रतेचे एक फळ आहे. पण एकाग्रतेने आणखी ही बऱ्याच गोष्टी साध्य होतात. स्वामी विवेकानंद दुसऱ्यांदा अमेरिकेला गेले तेव्हाची ही गोष्ट. एकदा नदीच्या काठाने ते सहज फिरत चाललेले असताना नदीच्या तीरावर काही तरुण मुले त्यांना दिसली. जवळ जाऊन पाहतात, तो पाण्याच्या लाटांवर वर-खाली होणारी काही अंड्यांची टरफले बंदुकीचा नेम धरून उडवण्याचा खेळ

ते तरुण खेळत होते. अनेकदा प्रयत्न करून एकालाही, एकही टरफल उडवता आले नाही. हा खेळ बघत उभ्या असलेल्या स्वामीजींना त्यामुळे हसू फुटले. ते पाहून डिवचला गेलेला एक तरुण म्हणाला, “आपल्याला वाटते तेवढी ही गोष्ट सोपी नाही बरं का! बघू बरं आपल्याला तरी ते जमतं का!”

स्वामीजींनी काही न बोलता बंदूक हातात घेतली आणि एकामागून एक अशी बारा हलती टरफले, अचूक नेम धरून उडवली! आश्चर्याने थक्क झालेल्या त्या तरुणांना वाटले की, स्वामीजी अजब नेमबाज आहेत. त्यांनी तसे स्वामीजींना विचारताच स्वामीजींनी सांगितले, “छे, छे! मी तर आयुष्यात पहिल्यांदाच बंदूक हातात घेतली आहे!”

“मग तरीही इतकी अचूक नेमबाजी आपण कशी केलीत?” एका तरुणाने आश्चर्याने विचारले.

“एकाग्रतेमुळे! संपूर्ण एकाग्रतेमुळेच अशा गोष्टी साध्य होतात!”

□□□

(‘कथा विवेकानंदांच्या’ या पुस्तकामधून साभार.)

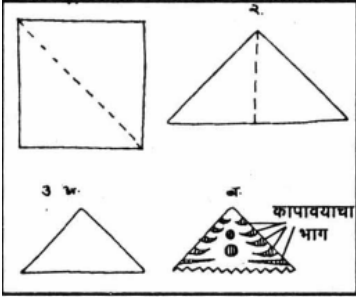
हमें न समझो केवल बच्चे, हिम्मत के हम कभी न कच्चे। काम सदा करते हैं अच्छे, अपने वादे होते सच्चे।

कै.सौ.सरोजिनी बळवंत आगरकर : यांचे स्मरणार्थ- सौ. अनिता गाडगीळ, नवी पेठ, पुणे ३० यांचे तर्फे शुभेच्छा !

रंगीत जाळी

गणपतीची सजावट/आरास करायला आपल्याला सर्वांनाच आवडते. वर्षातून एकदा येणाऱ्या या सणाची आपण अगदी आतुरतेने वाट पाहात असतो. प्रत्येक वर्षी सजावटीसाठी वेगळे काही करता येईल का? असा विचार करत आपण आरास करायला सुरुवात करत असतो.

यावर्षी गणपतीची आरास करण्यासाठी जरा काहीतरी वेगळे करण्याचा प्रयत्न करूयात. आपण बहुतेकवेळा गणपती बसविताना, मागच्या बाजूला रंगीत कापडाचा उपयोग करून पडदा बनवितो. यावेळी रंगीत कागदाचा उपयोग करून,

गणपतीच्या मागे रंगीत जाळी कशी बनविता येते ते पाहूयात.

प्रथम २० सें.मी.ह १२ सें.मी. आकाराचा घोटीव कागदाचा कोणत्याही रंगाचा चौकोनी तुकडा घ्या. आकृतीत दाखविल्याप्रमाणे त्याच्या घड्या घाला. आता आकृती ३ 'अ' वर पेन्सिलच्या साहाय्याने तुम्हाला हवी तशी नक्षी काढून घ्या. आ. ३ 'ब'

छात्र प्रबोधन/सौर श्रावण, शके १९२३

गणपतीसाठी आकर्षक सजावट

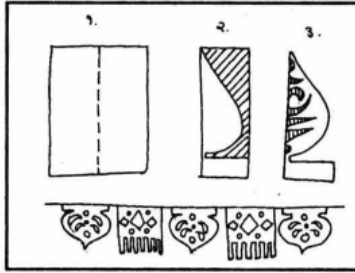
च्या घडीवर दाखविल्या-प्रमाणे कात्रीच्या साहाय्याने रेषांनी भरलेला भाग कापून घ्या. कागद उघडून पाहा. सर्व चौरसावर जाळीदार नक्षीकाम तयार झालेले दिसेल.

हे नक्षीकाम सरावाने सफाईदार करता येते. त्यासाठी अंतिम नक्षीकाम करण्याआधी तुम्ही घरच्या घरी सरावही करू शकता.

या प्रकारचे नक्षीकाम दोन रंगाचे कागद वापरून करा. फेव्हिकॉलच्या साहाय्याने दोन्ही रंगाचे चौकोन एकाआड एक चिकटवून आवश्यक तेवढ्या आकाराची जाळी बनवा.

सुंदर पताका

गणपतीची आरास करताना पताका या हव्यातच. रंगीबेरंगी पताकांमुळे गणपतीच्या सजावटीमध्ये भरच पडते. यासाठी लागणार आहे - पतंगासाठी

जो कागद वापरतात तसा रंगीत कागद, सुतळी, फेव्हिकॉल, कात्री वगैरे. पतंगाच्या कागदाचा २० सें.मी. ह १२ सें.मी. च्या आकाराचा रंगीत तुकडा

घ्या. त्याची बरोबर मध्ये घडी घाला. आकृती २ मध्ये दाखविल्याप्रमाणे पेन्सिलने अर्ध्या पानाच्या आकाराची आकृती काढून घ्या. रेषांनी दाखविलेला भाग कापून घ्या.

आता आकृती ३ मध्ये दाखविल्याप्रमाणे पेन्सिलने घडीवर वेगवेगळे आकार काढून घ्या. कात्रीच्या साहाय्याने हे आकार कापून घ्या. अशाप्रकारे पानाव्यतिरिक्त वेगवेगळे आकार बनवून घ्या. झाल्या की नाही रंगीबेरंगी छान पताका तयार!

३ ते ४ मीटर लांब सुतळीवर हे तुकडे फेव्हिकॉलने लावून घ्या व छान सजावटीबद्दल सगळ्यांकडून शाबासकीसुद्धा मिळवा!

मेधा सुदुंबरेकर

२६, मित्रमंडळ कॉलनी,
पर्वती, पुणे - ९.

मला वाटते जावे आपण चांदोबाच्या घरी ! सांगा सुंदर स्वप्ने असली होतील का हो खरी?

छात्र प्रबोधनच्या शतकोत्तर वाटचालीस हार्दिक शुभेच्छा ! श्री. श्रीकांत फडके, पुणे.

मानवी जीवनात विशेषतः

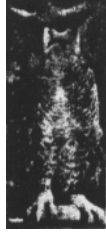
शेतकऱ्यांच्या जीवनात पक्ष्यांचे, स्थान अत्यंत महत्त्वाचे आहे. पृथ्वीवरील पर्यावरणही पक्षी जीवनाशी निगडित आहे. एकवेळ पक्षी माणसाशिवाय जगू शकतील, परंतु माणसे पक्ष्याविना जगू शकणार नाहीत.

शेतकऱ्यांचे, शेतीचे खरे शत्रू आहेत कीटक, पक्षी नव्हेत! कीटकांच्या तीस हजार जाती आहेत. वनस्पतीचा प्रत्येक अवयव त्याचे भक्ष्य आहे. पक्षी कीटकांचे भक्षक आहेत. बाल्यावस्थेत तर पक्षी केवळ महासंहारक मृदुकाय कीटकांवरच जगत असतात. तेव्हा जंगल आणि शेती वाचवायची असेल तर पक्षी जगलेच पाहिजेत. पक्ष्यांकडे केवळ भाबड्या भूतदयेने न पाहाता पक्षी हे निसर्गातील, सजीव साखळीतील महत्त्वाचे आणि अटळ घटक आहेत, हे जाणून त्यांचे महत्त्व लक्षात घेतले पाहिजे. त्यांचे रक्षण करणे कसे आवश्यक आहे, याविषयी विचार केला पाहिजे. ससाणा, घुबड, गरूड,

घार, गिधाड हे तर निसर्गाचे, खेड्यातील मनुष्य वस्तीचे, शेतकऱ्यांचे सफाई कामगार आहेत. गिधाडांची एक टोळी तर मेलेला बैल काही तासांत फस्त करते आणि उरतो फक्त बैलाचा सांगाडा! यांच्या कामाच्या वेळी कुत्रासुद्धा मध्ये फिरकू शकत नाही. कुजलेले मांस फस्त करून जंतूंचा नाश करून मोकळे!

याचे आयुष्यही ११८ वर्षे असते. दुसरा स्वच्छता कामगार घुबड. शेतातील कौलातील उंदीर, घुशी, मोठाले किडे खाऊन फस्त

करतात. गरूडाला पक्ष्यांचा राजा म्हणतात. नजर तीक्ष्ण, अंतरिक्ष

व्यापारात त्याची बरोबरी दुसरा कोणी पक्षी करत नाही. तो १००-१२५ वर्षे जगतो.

वृक्षावर राहाणारे काही पक्षी तर वृक्षाचीही सफाई करतात. सुतारपक्षी तर शेतकऱ्यांचा मित्र! झाडाचे खोड पोखरून त्याचा नाश करणारी कीड हा वेचून काढून खाऊन टाकतो. आंब्याच्या झाडावरील वाळवी, मुंग्या, कीटक हे याचे आवडते खाद्य. अशा पक्ष्यामुळे कितीतरी झाडे किडीने नाश न पावता वाचू शकतात. वृक्ष निर्जंतुक करण्याचे केवढे मोठे कार्य हे पक्षी करतात.

पोपट फळे खाताना बिया टाकतो. त्या बिया जमिनीत रुजण्याचे काम पोपटामुळे होते.

पेरूच्या फुटलेल्या बीमध्ये अॅसिड असते. ते पोटात गेले तर डोके वगैरे दुखते. त्यामुळे पेरू बी न फोडता पोपटासारखा खाल्ला तर तो पचून जातो हे पोपटाकडून शिकावे. पोपट फळे खातात तेव्हा काही बिया गळून पडतात. त्या जमिनीत रुजतात.

शेतकरी आणि पक्षी

- कु. निशिंगंधा पोतदार

सोनचाफा, वड इत्यादींची झाडे पक्ष्यांच्या विष्टेतून पडलेल्या बियांतूनच निर्माण होतात. बी रुजण्यासाठी त्या बियांवर आवश्यक असणारी रासायनिक क्रिया त्याच्या पोटात विनाश्रम, विनापैसा होते. काही पक्षी मध खातात. उदा. सूर्यपक्षी. त्यामुळे परागधारणा होते.

काही पक्षी जमिनीवरील किडे मुंगी खाऊन जगतात. बदकांसारखे

पक्षी तर भातशेतीला मारक किडे खातात. म्हणून मलेशिया

वगैरे देशात, भात-शेतीत भाताला लोंब्या येईपर्यंत, शेतात बदके सोडून ठेवतात.

‘क्रेस्टल’याला संस्कृतमध्ये ‘खरूची,’ मराठीत ‘आभाळशोभा’ म्हणतात. आकाशात तरंगणे हा छंद पण चिचुंद्री, उंदीर हे त्याचे भक्ष्य!

भोरड्या वगैरे पक्षी पिकावर धाड घालतात. पण धान्याबरोबर पिकावरील कीडही खातात. काही पक्षी कुजके नासके पदार्थही खातात. यामुळे रोगोत्पादक जंतू यांच्या पोटात जाऊन माणसांची आपत्ती टळते. चातकासारखे पक्षी ‘पाऊस सूचक’ मानतात. पण गंमत अशी की, चातक मूळचा आफ्रिकेतला. मानसून पावसाचे गोड पाणी पिण्यासाठी येतो. पाणी पिऊन तृप्त होतो. इथे

इस झंडे के नीचे निर्भय, होवे महाशक्ति का संचय। सबल राष्ट्र है ध्येय हमारा, झंडा ऊँचा रहे हमारा ॥

श्री. संजय आर. कुलकर्णी यांच्याकडून छात्र प्रबोधनला हार्दिक शुभेच्छा!

अंडी घालतो, आफ्रिकेत परत जातो. म्हणूनच याच्यावर काही श्लोक संस्कृतमध्ये आढळतात.

काही स्थलांतरित पक्षी हजारो मैल अंतर ओलांडून जाताना मधून मधून ठिकठिकाणी विसाव्यासाठी म्हणून थांबतात. तेव्हा त्यांची विष्टा अशा ठिकाणी पडून राहाते. ती वाळल्यावर तिचे उत्तम खत होते. त्याला 'गुआनो' (Guano) म्हणतात. पेरू देशात या खताचे डोंगर साठलेले आहेत. हे खत पिकांना चांगले मानवते.

घार हा पक्षी औषध म्हणून तसेच चविष्ट म्हणून मांसासाठी वापरतात. कोंबडी

हा पक्षी तसाच! मोर तर रानाचा जागल्या आहे.

वाघ, सिंह, बिबट्या आसपास

असले तर तो तारस्वरात ओरडतो. अन्य पशुपक्षी सावध होतात. कोकणात तो सापाची शिकारही करतो. काही पक्षी उत्तम गातात, माणसांचे मनोरंजन करतात. म्हणूनच माणसं त्यांना पाळतात.

हिंस्त्र श्वापदांची चाहूल देणारे, पावसाची सूचना देणारे, बीजप्रसार करणारे, कीटकनाशक, खतपुरवठा, सफाई कामगार, मनोरंजन, खाण्यासाठी, हवाई जहाजाला दिशा देणारा अशा अनेक प्रकारे पक्षी आपल्याला मदत करतात.

भारतात पक्षीमित्र डॉ. सलीम अली यांच्यामुळे पक्षी निरीक्षण शास्त्रोक्त पद्धतीने झाले. पक्षी साठवण वगैरे शास्त्र विकसित झाले. अनेक त्यांचे शिष्य बनले. त्यांनीही त्यांच्याबरोबर हे शास्त्र आवडीने आत्मसात केले. भारतातील शेतीविज्ञानाने, कृषी विद्यापीठाने त्यांची दखल घेतली. आपल्या अभ्यासक्रमात त्याचा समावेश केला. डॉ. सलीम अलींचे आमच्यावर थोर उपकार आहेत. या ज्ञानाची सुद्धा

आम्हाला भविष्य काळात आयात करावी लागली असती. आपल्याकडील पक्षी निरीक्षकांनी पक्षी जगतावर अभ्यासपूर्ण पुस्तके लिहिली आहेत. विद्यार्थ्यांनी ती वाचावी आणि पक्षी आपले मित्र करावे व हा छंद जरूर जोपासावा.

कु. निशिंगंधा पोतदार (९ वी)
'भावगंध', फाटक हायस्कूल,
रत्नागिरी.

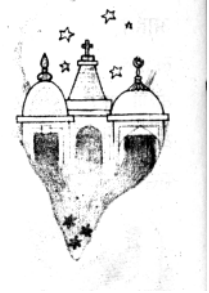
समर्थ तुझे रूप आहे

माझ्या परमपवित्र देशा, तुला मी वंदन करतो आहे ॥
मी जन्मल्यापासून श्वासात माझ्या तुझाच वास आहे
माझ्या जागरूक डोळ्यात तीन समुद्रांचा किनारा आहे
माझी नजर उंच आकाशात जिथे हिमालय टेकला आहे
लालबुंद रक्तामधून गंगायमुनेचा प्रवाह आहे
काळ्या कसदार मातीचा भाळावर सुवासिक टिळा आहे ॥

इथे किती तरी वेगळ्या भाषा तरी त्यांचा अर्थ एक
वेगवेगळे कळस तरी त्यातला प्रेमळ देव एक
रंगीबेरंगी सुंदर फुले तरी अवघी बाग एक
तारा तारा अलग तरी सतारीचा सूर एक
लाख लाख नक्षत्रांचे विशाल आकाश माझे आहे ॥
तुझ्या इतिहासाची पाने माझ्यावरती लय धरतात
तुझ्या ग्रंथामधले दिवे आयुष्यभर उजळत असतात
तुझे संत, तुझे योद्धे, तुझे महात्मे, तुझे कवी

माझे मन भरून येते आणि जन्म होतो ओवी
तुझे समृद्ध थोरपण काळावरती कोरले आहे ॥
देशात कोणी तळमळताना आम्ही सारे एक होतो
कधी तुझ्या ठळक यशात उल्हासाने नाहून जातो
कोणी टक्कर देईल त्याला आमची मूठ भारी होते
विसरून सगळे भेदभाव एक सलग असते नाते
कोटि बाहू, कोटि नेत्र समर्थ तुझे रूप आहे ॥
माझ्या परमपवित्र देशा, तुला मी वंदन करतो आहे ॥

- दत्ता हलसगीकर, २० अ, जवाननगर, विजापूर रस्ता, सोलापूर ४१३०२४

जगातील वेगवेगळ्या देशांमध्ये, वेगवेगळे खेळ आणि व्यायामप्रकार विकसित झाले आहेत. विविध समाजांनी वेगवेगळी औषधे शोधली आणि विविध उपचार पद्धती विकसित केल्या आहेत. भारताची या क्षेत्रातील परंपरा अतिशय समृद्ध आहे. स्वदेशीचा विचार करताना ही समृद्ध परंपरा समजून घेणे आवश्यक आहे.

आधुनिक वैद्यकशास्त्र हे मुख्यतः पाश्चिमात्य देशांमध्ये विकसित झालं आहे. निरीक्षण, प्रयोग, तर्क इ. वर आधारित वैज्ञानिक पद्धतीचा उपयोग केल्यामुळे या शास्त्रातील अनेक निष्कर्ष हे पडताळून पाहता येतात आणि त्यामुळे त्या शास्त्राचा प्रभाव पडतो. काही मर्यादितपर्यंत हा प्रभाव योग्यही आहे तथापि शास्त्र, वैज्ञानिक पद्धती, वस्तुनिष्ठता यांच्याच काही मूलभूत मर्यादा असतात. त्यामुळे पाश्चिमात्य वैद्यकशास्त्राच्याही काही मर्यादा आहेत, हे लक्षात ठेवायला हवे. तसेच भारतीयांनी विकसित केलेल्या आरोग्यशास्त्राची काही महत्त्वपूर्ण वैशिष्ट्ये आहेत, हेही ध्यानात घ्यायला हवं.

भारतीयांनी प्राचीन काळापासून शरीराबरोबर मनाच्याही आरोग्याचा एकत्र आणि सखोल विचार केला आहे. शरीर, मन, बुद्धी ही सारी चैतन्यशक्तीच्या प्रकटीकरणाची

रोजच्या आचरणात स्वदेशी- लेख ८

आरोग्यशास्त्र

- विश्वनाथ गुर्जर

साधने आहेत आणि त्याला कोणत्याही एकाच साधनाच्या विकासावर, अतिरेकी भर देऊ नये ही भारतीय दृष्टी आहे 'शरीरम् आद्यं खलु धर्मसाधनम्' 'काया ही पंढरी, आत्मा हा विठ्ठल' इ. सारख्या अनेक जुन्या, नव्या स्मृतिवचनांमध्ये, संतवचनांमध्ये, ही दृष्टी प्रतिबिंबित झाली आहे. इतकेच नव्हे तर सर्वसामान्य माणसापर्यंत ती दृष्टी पोहोचविण्याचेही प्रयत्न झाले आहेत.

ते प्रयत्न यशस्वी झाले आहेत, असे मात्र म्हणता येणार नाही. आजही आपल्याला असं दिसतं की शारीरिक विकास हे, सर्वांगीण आत्मविकासनाचे केवळ एक अंग आहे, हे विसरून काही तरुण शरीरसौष्टव स्पर्धांमधील अत्युच्च सन्मान मिळवण्याच्या नादात, तरुणपणी केवळ स्नायुसंवर्धनावर भर देतात. त्यापैकी अनेक जण नंतर काही दुर्धर व्याधींना बळी पडतात. व्यायाम हा शारीरिक आरोग्याबरोबरच मानसिक आरोग्यसुद्धा संपादन करण्यासाठी करावयाचा असतो, ही दृष्टी असेल तर केवळ स्नायुसंवर्धन, शरीरसौष्टव याला अवास्तव महत्त्व दिलं जाणार

नाही.

आपल्या देशात विकसित झालेल्या योगासनांचा, या दृष्टीने विचार केला तर आपल्या असे लक्षात येईल की योगासने ही केवळ एक शारीरिक व्यायामपद्धती नाही तर मनःस्वास्थ्यासाठी शरीरस्वास्थ्य राखण्याची, एक व्यापक जीवनदृष्टी त्यामागे आहे. प्रत्येक आसन करताना शरीराच्या त्या त्या भागांकडे एकाग्रतेने लक्ष देण्यावर त्यात भर दिलेला असतो. त्यामुळे शरीर आणि मन यांची एकतानता निर्माण होण्यास मदत मिळते.

सकाळी योगासनांसारखा हलका, सौम्य आणि वैयक्तिक व्यायाम अशाप्रकारे करायला हवा की ज्यामुळे दिवसभर उत्साह राहिल, थकवा येणार नाही. तरुणपणी याच्या जोडीने संध्याकाळी कमी खर्चाचे, सांघिक भारतीय खेळ खिलाडूवृत्तीने खेळल्यास शारीरिक आरोग्याबरोबर मानसिक आरोग्यही राखता येते.

खिलाडूपणा या गुणाच्या जोपासनेसंबंधी, भारतीय आणि अभारतीय किंवा स्वदेशी-परदेशी असा भेद करता येणे अवघड आहे. तथापि असं म्हणता येईल की जणू

मनमोहिनी प्रकृति की जो गोदमे बसा है। सुख स्वर्गसा जहाँ है, वह भारत देश मेरा है ॥

प्रायोजक : विश्वकुमार विश्वनाथ आर्किटेक्ट्स प्रा.लि. पुणे.

काही, जिंकण्यामध्येच जीवनातील सगळा आनंद साठवला आहे, असं मानण्यामुळे अनेक क्षेत्रांमध्ये वेडेपणाला ऊत आला आहे आणि स्पर्धेमध्ये जिंकण्याला अतिरेकी महत्त्व देण्याचं हे खूळ किंवा विजिगीषू प्रेरणेचं विकृतीकरण, हे मुख्यतः पश्चिमी देशांकडून पूर्वेकडे येऊ लागलं आहे. पराभूत मनोवृत्ती असता कामा नये, हे जसं योग्य आहे तसा विजिगीषू प्रेरणेचाही अतिरेक होता कामा नये, ही भारतीय दृष्टी आहे. 'जित्वा शत्रून् भुङ्क्व राज्यं समृद्धम्' म्हणजे 'शत्रूंना जिंकून समृद्ध राज्याचा उपभोग घे' असं अर्जुनाला सांगणाऱ्या श्रीकृष्णाने 'युध्यस्व विगतज्वरः' म्हणजे 'उन्माद चढू न देता, शत्रूंचा द्वेष न करता, योगदृष्टीने धर्मयुद्ध कर. लाभ-हानी, जय-पराजय, सुख-दुःख यांच्यासंबंधी समत्वबुद्धी ठेवून कर्तव्यबुद्धीने युद्ध कर' असे सांगितले आहे.

या पार्श्वभूमीवर आपण पश्चिमी देशांमधील क्रीडास्पर्धा पाहिल्या तर काय दिसते? विंबल्डन स्पर्धेत हरणारे काही खेळाडू, रागाने टेनिसची रॅकेट फेकून देतात किंवा मोडून टाकतात; काही जण जमिनीवर गुडघे टेकून, दोन्ही हातांनी आपला चेहरा झाकून, आपल्या मनातील नैराश्याचं प्रदर्शन करतात. फूटबॉल आणि क्रिकेटच्या सामन्यांच्या वेळी, हरणाऱ्या

संघाच्या बाजूच्या प्रेक्षकांची हुल्लडबाजी पाहून, हा खेळाचा सामना आहे की दोन संघांमधली लढाई असा संभ्रम पडतो. भावनांचं हे अतिरेकी प्रदर्शन भारतीयांच्या जीवनदृष्टीशी विसंगत आहे. सांघिक खेळ आणि स्पर्धा, खिलाडू वृत्तीने खेळल्यास त्यांचा शारीरिक आरोग्याबरोबर मानसिक आरोग्यासाठीही उपयोग होतो.

औषधे आणि उपचारपद्धती यासंबंधी भारतीय आणि अभारतीय असा फरक करणं त्यामानाने सोपं आहे. पण येथे सुद्धा एक लक्षात घ्यायला हवे की, स्वदेशी उपचारपद्धतीचा स्वीकार म्हणजे आधुनिक काळातील अॅलोपाथीला पूर्णपणे नाकारणे असा अर्थ करणे योग्य नाही. जे जे आपल्या देशात, आपल्या परंपरेत विकसित झालं आहे ते समजून घेणं, त्यात भर घालणं, त्यात दुरुस्ती करणं इ. सर्व काही आपल्या स्वतंत्र अंतःप्रेरणेने करणं, असा जर स्वदेशीचा अर्थ केला तर आजच्या तरुण पिढीला औषधे आणि उपचार पद्धती या क्षेत्रात, आव्हानात्मक असं बरंच काही करता येण्यासारखं आहे.

आपला देश नैसर्गिक साधनसंपत्तीने भरपूर समृद्ध आहे. येथे अक्षरशः हजारो प्रकारच्या वनस्पती आहेत. संस्कृतमधील एका सुभाषितात असं म्हटलं आहे की, "कोणीही माणूस अयोग्य नसतो

(अयोग्यः पुरुषो नास्ति), एकही वनस्पती अशी नाही की जिच्यात काही औषधी गुण नाहीत (नास्ति मूलमनौषधम्), तथापि योग्य वेळी, योग्य ठिकाणी आणि योग्य प्रकारे उपयोग करणारा योजक मात्र दुर्मिळ असतो. (योजकस्तत्र दुर्लभः)" आपल्या देशातील हजारो वनस्पतींचे औषधीगुण शोधून, लोकांना परवडणाऱ्या दरात वेगवेगळी औषधं तयार करणं हे एक अत्यंत आव्हानात्मक काम आहे.

हे काम करताना आपल्या आयुर्वेदाचा खूप उपयोग होण्यासारखा आहे. आपल्याकडील हळदीचा वापर करून इतर देशातील लोकांनी पेटंट घेण्याचा प्रयत्न सुरू केल्याचं लक्षात येताच डॉ. माशेलकरांसारख्या काही वैज्ञानिकांच्या गटाने हळदीच्या पेटंटची लढाई लढून त्यात विजय मिळवला. हे एक आधुनिक काळातील धर्मयुद्धच! यावरून बोध घेऊन आपण आपल्या आयुर्वेदातील ज्ञानाचे जतन, त्यात संशोधन, विकसन, त्याचे लेखन इ. करायला हवे.

आयुर्वेदाने एक महत्त्वाचा विचार असा मांडला आहे की आपल्या आरोग्याची गुरुकिल्ली आपल्याकडेच असते. आरोग्य म्हणजे स्वास्थ्य, म्हणजे 'स्व' मध्ये राहणं, 'स्व'तंत्र असणं, आपल्या शरीर-मनाशी संवाद साधण्याची

संवारते चलो वतन, दुलारते चलो वतन । मुसीबतें हजार हो, रुके नही बढे चरण ॥

यह संसार जीत-हार का खेल है, इसे नाटक समझकर चलो । प्रायोजक : श्री. व. सौ. नगरकर, पुणे.

कला अवगत करणं. आधुनिक शरीरविज्ञानातील तज्ज्ञही असं सांगतात की मुळात आहार, विहार, झोप, व्यायाम, दिनचर्या, ऋतुचर्या, विषयोपभोग इ. सर्व बाबींमध्ये संयम, नियंत्रण, योग्य प्रमाण, काळ-वेळेचं भान इ. ठेवल्यास शरीर सहसा आजारी पडत नाही.

शरीरातील एखादी यंत्रणा नादुरुस्त होण्यापूर्वी (बऱ्याच आधी) शरीर त्यासंबंधी सूचना, इशारा देतं. त्या सूचना समजण्यासाठी शरीर-मन-बुद्धी यांच्यात मैत्रीचं नातं हवं. शरीरावर अत्याचारही करता कामा नयेत आणि शरीराचे भलते सलते लाडही करता कामा नयेत. गीतेतील 'युक्ताहार विहार' या व्रताचं पालन करायला हवं. अगदी वार्धक्यावस्थेतील किंवा गंभीर आजारांचा अपवाद वगळता, प्राथमिक अवस्थेतील अनेक आजार हे काही नैसर्गिक आणि सौम्य उपायांनी दूर करता येतात.

पण अंधानुकरणाच्या वृत्तीमुळे पाश्चिमात्यांच्या जीवनपद्धतीतील काही चुकीच्या गोष्टींचा प्रभाव आपल्या देशातील लोकांवर पडताना दिसतो. मुळात पैसे मिळवण्याच्या अति हव्यासामुळे, अनिष्ट अशा व्यावसायिक स्पर्धेच्या शर्यतीत भाग घेणं, उत्पादनाच्या गुणवत्तेवर भर देण्याऐवजी अनैतिक गोष्टींचा अवलंब करणं, जाहिरातीवर भर देणं, रात्री

उशिरापर्यंत 'ओल्या पाट्या' करून तथाकथित व्यावसायिक संबंध जोडणं, उशिरा उठणं, पुरेसा व्यायाम न करणं इ. अहितकारक गोष्टींचं अंधानुकरण होताना दिसतं.

शरीरावर वेगवेगळ्या औषधांचा, जीवनसत्त्वांचा, टॉनिकांचा आणि प्रतिजैविकांचा (अँटिबायोटिक्स) मारा करणं हे सुद्धा आधुनिक औषधे आणि उपचारपद्धती यांच्या मर्यादांचं अज्ञान आणि त्यांच्या शास्त्रशुद्धतेविषयी अंधश्रद्धा यांचा निदर्शक असू शकतं, हे अनेक सुशिक्षितांच्याही लक्षात येत नाही.

आरोग्य आणि आहार यांचा खूप जवळचा संबंध आहे. आहाराविषयी भारतीयांची एक विशिष्ट दृष्टी आहे. भगवद्गीतेच्या सतराव्या अध्यायातील ८, ९, १० या तीन श्लोकांमध्ये आहाराचे तीन प्रकार सांगितले आहेत. सात्त्विक, राजस आणि तामस हे ते ३ प्रकार, आहाराचे स्वरूप आणि त्याचे शरीर-मनावर होणारे परिणाम यानुसार केले आहे. ज्या आहारामुळे आपले सत्त्व (आत्मशक्ती), स्वास्थ्य, संतुलन आणि आयुष्य वाढते, द्वेषभावना कमी होऊन शुद्ध प्रेमभावना विकसित होते, असा रसाळ, मधुर, स्निग्ध आणि स्थिर स्वरूपाचा आहार हा सात्त्विक आहार सांगितला आहे. झणझणीत, मसालेदार, चविष्ट, पोटापेक्षा जिभेला रुचणारा आहार हा राजस-

त्याच्यामुळे रोग वाढतात, स्वास्थ्य आणि संतुलन नष्ट होते. तामस आहार म्हणजे शिळं, रसहीन, दुर्गंधी, निषिद्ध, उष्टं असं अन्न.

आयुर्वेदातील त्रिदोष आणि भारतीय मानसशास्त्रातील त्रिगुण (सत्त्व, रजस्, तमस्) या संकल्पनांचे विवेचन करणं हा या लेखाचा हेतू नाही तथापि या संकल्पनांमधील तथ्यांचा शोध घेणं, आधुनिक ज्ञान-विज्ञानाशी त्याची सांगड घालणं, हे स्वदेशी व्रताचा स्वीकार करू इच्छिणाऱ्यांसाठी एक मोठं आव्हानात्मक काम आहे.

□□□

- विश्वनाथ गुर्जर
ज्ञान प्रबोधिनी प्रशाला,
पुणे - ३०.

पांढऱ्या केसांचे रहस्य

मुलगी- आई! तुझे केस अधूनमधून पांढरे का ग झालेत?

आई- अगं तू कसला ना कसला हट्ट धरून, मला त्रास देतेस ना? म्हणून

मुलगी- मग आई, तू तर तुझ्या लहानपणी आईला भलतंच हैराण करून सोडलं असावंस, कारण आजीचे केस पार चुन्यासारखे सफेद झाले!

☺☺☺

सरफरोशी की तमन्ना अब हमारे दिलमें है। देखना है जोर कितना बाजू-ऐ-कातिल में है ॥

बुद्धीला खाद्य आणि मनाला चेतना देणारे 'छात्र प्रबोधन'

अनुभव अरुणाचलचे

- बागेश्री पोंक्षे,

ज्ञान प्रबोधिनीच्या एक कार्यकर्त्या बागेश्रीताई पोंक्षे यांनी काही वर्षांपूर्वी अरुणाचलच्या दुर्गम भागात वास्तव्य करून तेथील समाजजीवन अनुभवले. अज्ञान आणि दारिद्र्य यांनी पीडित अशा तेथील महिलांसाठी, काही करावे ही ऊर्मी मनात होती. ज्ञान प्रबोधिनीच्या ग्रामविकसन विभागातील, शिवगंगा-गुंजवणी खोऱ्यात महिलांसाठी बचतगटाचे काम प्रभावीपणे चालू आहे. त्याचबरोबर स्त्रीशक्ती प्रबोधन प्रकल्प, त्यातून चालणारे संघटन कार्य, याविषयी अरुणाचल प्रदेशातील विविध जिल्हातील महिलांना माहिती द्यावी, या उद्देशाने त्यांनी २४ एप्रिल ते १५ मे २००१ या काळात

अरुणाचलचा दौरा केला. तिथे त्यांना अशाच ध्येयाने प्रेरित होऊन काम करणाऱ्या काही व्यक्ती भेटल्या. स्वरूपवर्धिनीची कार्यकर्ती मनिषा बोईंग ही अशीच - २ वर्षांसाठी तेथे राहून, प्रत्यक्ष काम करून आलेली. प्रत्येकाचेच अनुभव खूप काही शिकवून जाणारे, अंतर्मुख करणारे...

आपल्याला माहित असतं ते जंगलाचं रम्य रूप; पण तेथील लोकांचं खडतर जिणं, त्याला असणारी आद्य संस्कृतीची सौहार्दपूर्ण किनार, त्याला असलेले विविध सामाजिक,

राजकीय पदर, हे सगळं तुमच्या पर्यंत पोहोचवावं असं बागेश्री-ताईना वाटलं. हे अनुभव येत्या काही अंकांतून त्या आपल्यासाठी शब्दबद्ध करित आहेत.

खांद्यावरती छोटी सॅक सावरत, हातातला तंबू रस्त्यातल्या चिखलात रुतवून मनिषाने जंगलातली वाट तुडवायला सुरुवात केली. अर्ध्या दिवसाचा रस्ता कापून झाल्यावर तिला लांब, गचपणात, थोडी मोकळी जागा असल्याचे आणि झाडी विरळ झाली असल्याचे दिसले. नक्कीच तिथे वस्ती असणार होती. एक रात्र एकटीनेच जंगलामध्ये, बसमध्ये बसून काढल्यावर तिला दोन दिवसांच्या भुकेची आणि दमल्याची जाणीव पहिल्यांदाच झाली होती. गर्द हिरव्यागार झाडीने गच्च भरलेले

आजूबाजूचे डोंगर आणि गर्दतेने निळे दिसणारे त्याच्याही पत्तीकडचे डोंगर, याच्यावर तिने एक नजर टाकली. ओसंडून पडणाऱ्या तुफान पावसाने थोडी विश्रांती घेतली होती. चिखलाने भरलेल्या कपड्यांनी पुढे जाणे तिला आता थोडे सोपे जाणार होते.

दोन दिवसांपूर्वी, अगोदरच्या गावातील मेडिकल कॅंप आटोपून ती पुढच्या डोंगरावरील चार-दोन घरांच्या गावाकडे निघाली होती. अरुणाचलातील विविधतेने भरलेला निसर्ग, प्रचंड आकारांच्या चुनखडकांच्या हिमालयाच्या रांगा,

दूरवर दिसणारी बर्फाच्छादित शिखरे, विलक्षण वेगाने धावत जाणाऱ्या-मनात आले की आपले पात्र बदलणाऱ्या नद्या, त्या नद्यांवरील स्थानिक लोकांनी बांधलेले बांबूच्या तट्यांचे झुलणारे पूल, या सगळ्या सगळ्या गोष्टींवर, गेल्या दोन वर्षांमध्ये तिचे मनापासून प्रेम जडले होते. एखाद्या चित्रात दिसावे तसे हे अरुणाचलचे चित्र, तिच्या मनात घर करून होते.

ईशान्य भारतातील लोकांना सवयीचा झालेला 'लॅण्ड स्लायडींग' हा प्रकारही तिने इथे पहिल्यांदाच

छात्र प्रबोधन/मोर श्रावण, शके १९२३

स्वतंत्रतासे बडा जगत में और कौनसा आभूषण । स्वतंत्रतासे बडा जगत में और कौनसा संघर्षण ॥

होऊ या सभासद 'छात्र प्रबोधन'चे, रुजवू या बीज मनी राष्ट्रसेवेचे!

अनुभवला होता. कालचा तिचा मेडिकल कॅंप संपवून ती निघाली. काही अंतरापर्यंत तिला बस मिळणार होती. पुढे चालत जायचे होते. थोडे अंतर गेल्यावरच बस थांबली. सहप्रवाशांबरोबर ती खाली उतरली. पुढील १०-१५ कि.मी. रस्ता स्लायडिंगमुळे खचला होता. काही जण बसमध्येच रात्र काढण्याच्या गोष्टी बोलत होते. तीही बसमध्ये शिरली. हळूहळू सगळे आपापल्या वाटेने कुठेतरी गुप्त झाले. ही देखील नित्याचीच बाब! बस चालू झालीच तर त्यात बसणे आणि जेव्हा आणि जेथे बंद होईल तिथे उतरणे! चालू लागणे, कितीही किलोमीटर! तिने गाडीचा दरवाजा बंद करून गाडीतच रात्र काढली. पुढे वस्तीवर पोहोचल्यावर त्या जंगलात जंगली हत्तींचा सुळसुळाट असतो, हे ऐकून ती चांगलीच धसकली होती.

ती वस्तीजवळ पोहोचली तेव्हा एका घराच्या दाराला अडसराजवळ, एका विशिष्ट झाडाची फांदी आडवी अडकून ठेवली होती. याचा अर्थ असा होता की तो ह्या घराचा 'अभ्यागत कक्ष' (Guest Room) होता आणि अभ्यागत नव्हता! 'नशीब माझ' असं मनाशीच पुटपुटत मनिषाने दरवाजा आत लोटला आणि पाठीवरची सॅक दाराजवळ काढून जमिनीला पाठ लावली. जंगलातून चालताना जळवांनी रक्त प्यायलेला पायाचा भाग आता चांगलाच खाजू लागला होता. दोन दिवसांच्या श्रमाने तिला निमिषात गाढ झोप लागली.

तिला जाग आली ती मडक्यात खरपूस शिजवलेल्या भाताच्या वासाने! ती पटकन उठून बसली. झोपडीतील अन्न शिजवण्याच्या जागेत शोकण्यासाठी मुले बसली होती. घरची मालकीण तिच्याकरीता भात

शिजवत होती. गोबच्या गालाचे, मिचक्या डोळ्यांचे एक हसरे पोर तिच्या आडून चोरून मनिषाकडेच पाहात होते. तिने बाजूला पाहिले. साधारण तिच्या अंगाला बसतील असे कपडे, पांघरायला उबदार शाल, हात धुवायला गरम पाणी, असे सगळे सामान तिच्याजवळ काढून ठेवलेले होते. हातपाय धुवून ते स्वच्छ कपडे परिधान करेपर्यंत, तिच्या सॅकमधील स्टेथोस्कोप काढून, त्या मुलांनी त्याच्याशी खेळायला सुरुवात केली होती. गरम भाताचे काही घास पोटात गेल्यावर तिला ताजेतवाने वाटले. घरातल्या लोकांची भाषा न समजल्याने तिला खाणाखुणा आणि हातवारे यांच्यावरच अवलंबून राहावे लागले.

मनिषाला खूप मजा वाटली. ओळख ना पाळख! रानातून वाट चुकून आलेल्या माणसासाठी ही माणसे किती करतात! घरात घेतात, त्याची भाषा समजली नाही तरी त्याला जेवू-खावू घालतात. निसर्गाच्या जवळ राहून या आदिवासी माणसांची मनेही त्याप्रमाणेच मोठी झालेली असतात आणि शहरांमधली माणसे त्यांना मागासलेली म्हणतात. पुण्यासारख्या शहरात एका त्रयस्थ पाहुण्याचे स्वागत कसे झाले असते? इथली जंगलाच्या आतली माणसे इतकी साधी-भोळी आणि सरळ मनाची कशी? अशा प्रश्नांनी तिच्या मनात गर्दी केली.

स्वतंत्र देश यह, सदा स्वतंत्र ही रहेगा। प्रत्येक व्यक्ति, 'जय महान हिंद' ही कहेगा ॥

आळसास देऊ फाटा, महत्त्व जाणू कष्टाचे, छात्र प्रबोधन घेऊन हाती, भविष्य घडवू देशाचे

मेडिकलला असताना, प्रसिद्ध समाजसेवक डॉ. प्रकाश आमटे यांच्या हेमलकसा येथील आश्रमशाळेला भेट द्यायला ती गेली होती. आदिवासींसारखेच कपडे घातलेला एक अनवाणी डॉक्टर, झाडाखाली खाटा टाकलेल्या पेशंटमधून फिरताना तिने पाहिला. हेच होते डॉक्टर प्रकाश आमटे! कुपोषणाने ज्यांची पाठ आणि पोट एकच झाले आहे, अशा माडियांसाठी आयुष्यभर काम करणाऱ्या डॉ. आमटे यांना पाहिले आणि आपणही ३-४ वर्षे दुर्गमभागात काम करायचेच असे तिने ठरवले होते. मैलोन् मैल चालल्याशिवाय माणूसही दृष्टीस पडणार नाही अशा दुर्गम भागात डॉक्टर कुठून येणार? म्हणूनच ती अरुणाचलात आली होती!

शाळेतील 'भूगोल' विषयात इटानगर ही अरुणाचलची राजधानी आहे. भरपूर पाऊस व उंच जोत्याची घरे... अशी अंधुक माहिती अरुणाचलच्या खात्यावर तिने जमा केली होती. प्रत्यक्षात दोन वर्षात तिला अनेक गोष्टी समजायला लागल्या. दुर्गमता, वाहने नाहीत, रस्ते नाहीत, दृष्टी पोहोचेल तेथपर्यंत हिमालयाच्या डोंगर रांगा, पठार असे मुळी नाहीच! एकेका डोंगरावरील १०-१२ घरे म्हणजे एक गाव. २५-२६ जमातींच्या तितक्याच वेगवेगळ्या चालीरीती आणि भाषा! लिपी नाही. शिक्षण विरळच! वेड्या-वाकड्या

वाहणाऱ्या नद्या, सर्व ऋतूंमध्ये भरभरून पाणी घेऊन जाणाऱ्या, त्यांना येणारे प्रचंड पूर, वाहून जाणारी गावेच्या गावे, पुरामुळे जगाशी संपर्क तुटलेली, खेड्यांमध्ये अडकून पडलेली साधी-भोळी माणसे! दुसऱ्या राज्यांमध्ये शिक्षण घेऊन आलेली तरुणमुले. त्या शिक्षणाचा 'जगताना' काही उपयोग होत नाही, ह्या खिन्नतेने वेगवेगळ्या वाकड्या मार्गांचे, अवलोकन करणारी पिढीच्या पिढी... या तरुणांसमोर आशावादी चित्र उभे राहावे म्हणून प्रचंड प्रतिकूल परिस्थितीत ही काम करणारी स्थानिक-बाहेरची मंडळी! हे सगळे-सगळे तपशील आता तिच्या अरुणाचलच्या खात्यावर जमा झाले होते.

या निसर्गातील माणसांसाठी, उरलेल्या भारतातील आपण सगळ्यांनी काही तरी करायला हवे

आहे, या विचारांनीच ती आता अरुणाचलबद्दल सर्वांना सांगते. कधी कधी अभ्यास दौरा म्हणून, कधी सहल म्हणून, कधी शिबिर म्हणून, कधी अनुभव घेण्यासाठी सगळ्यांनी तिथे काही ना काही कारणांनी जाऊन यावे, तिथल्या लोकांशी मैत्री करावी, असे तिला आत-आत वाटत राहाते.

२-३ दिवस त्या गावात ती राहिली. हळूहळू स्त्रिया-मुले-पुरुष सगळेजणच तिच्याकडून तपासून घ्यायला पुढे येऊ लागले. दाराआडून तिच्याकडे बघून लाजत हसणाऱ्या मुली आणि बाया, आपल्या प्रकृतीच्या अडचणी निःसंकोचपणे तिला सांगू लागल्या आणि त्यांना तपासताना इतक्या लांब हजारो कि.मी. वरील डोंगराच्या कुशीतही महाराष्ट्रातील एखाद्या छोट्या खेड्यातील दुखणी या बायांमध्ये आहेत, हे तिला समजलं. म्हणजे

शारीरिक अडचणी तर होत्याच पण त्यांची खरी दुखणी वेगळीच. नवऱ्याने अंगभर मारल्यामुळे प्रचंड सुजलेले शरीर घेऊन नेहला तिच्याकडे तपासायला आली तेव्हा तिच्या उपचारांना कुठून सुरुवात करावी हेच तिला कळेना! खिळ्यांनी तिच्या सर्व अंगभर ठोसले होते आणि ती पूर्ण काळी-निळी पडली होती. तिने पेशंटला आपल्याबरोबरच घरी ठेवून घेतले. तिच्या नवऱ्याला बोलावून घेतले. तो खाली मान घालून उभा राहिला. “नेहला पुन्हा या कारणांनी माझ्याकडे तपासणीसाठी यायला नकोय” एवढेच ती म्हणाली. हजारो कि.मी. वरून एकट्यानेच अरुणाचलमध्ये आपल्या सर्वांसाठी राहायला आलेल्या या बाईबद्दल त्याला आदर होता. तो नकारार्थी मान हलवत काही तरी पुटपुटत राहिला. त्याच्या घरामागील बांबूच्या बनातून बांबू तासून, त्याने मनिषाच्या दवाखान्यात ठेवायला काही चटया बनवल्या आणि नेहाला बाजूला ठेवून मनिषा त्याच्या मनावरच काही उपचार करता येतात का? याचा विचार करू लागली. नोकरी नसल्याने त्रासलेल्या त्याच्या मनावर फुंकर घालण्यासाठी, त्याला काही बाही काम देऊ लागली.

अशा कितीतरी महिला तिच्याकडे उपचारार्थ येऊ लागल्या. त्या गावात फातीमा नावाच्या मुलीला तपासले तेव्हा तिला तिसरे मूल होणार होते.

ती फक्त १९ वर्षांची होती. तिची शाहरूख आणि वहिद ही मुलं जेमतेम चालायला लागली होती आणि सीमेपलीकडून घुसखोरी करून आलेला तिचा मुस्लिम नवरा एव्हाना तिला धर्म बदलायला लावून व तीन परधर्मीय मुलांना गावाच्या पदरात टाकून पसार झाला होता. हे ऐकून तिच्या अंगावर काटा आला. मेदोसारख्या गावातही ही प्रथा सर्रास चालू होती. “हे हे सगळं थांबायला हवं.” आपल्याला यासाठी काय करता येईल? तिच्या मनात सारखा याचा उद्घोष चालू होता. स्त्रियांची ही स्थिती होण्यासाठी सर्वात महत्वाचं कारण होतं त्यांची आर्थिक स्थिती!

इथे हुंडा पुरुष स्त्रियांना देतात हे ऐकल्यावर तिला स्त्रियांची स्थिती बरी असेलसे वाटले होते. पण परिस्थिती काहीही वेगळी नव्हती. घरातील शेती, घरकाम, परसबाग, मुलांचा सांभाळ हे सर्व स्त्रियाच पाहात; आणि वर आणखी काहीही न करणाऱ्या फुकट्या नवऱ्याला वर्षानुवर्षे पोसतात. पैसा मात्र नवऱ्यांच्या हातात. घरातील सर्व निर्णय घेण्याचे अधिकारही त्यांचेच! बदल म्हणून नेहाला बसतो तसा खिळ्यांचा मार, तोही दर आठवड्याला बाजाराच्या दिवशी दारू ढोसून आल्यावर! पेशंटना तपासताना, गावागावांमधून फिरताना, उत्साही स्थानिक कार्यकर्त्यांबरोबर जंगलातली वाट तुडवताना हाच विचार

तिला पोखरून काढू लागला आणि तिला आठवण झाली ती महाराष्ट्रात कार्य करणाऱ्या सुवर्णाताईची!

पुणे जिल्ह्यातील शिवगंगा आणि गुंजवणी खोऱ्यांमध्ये २०-२० महिलांचा एक बचतगट याप्रमाणे २०० गटांद्वारे ३००० महिलांचे संघटन करणाऱ्या प्रबोधिनीच्या सुवर्णाताई तिला आठवल्या. बचत करायची होती फक्त २० रु. महिना! अरुणाचलातील रोईंग गावातील ‘किचली मेना’ नावाच्या एका ६ वी पास झालेल्या युवतीने, ही बचत गटांची कल्पना उचलून धरली आहे आणि मोठे काम उभे केले आहे हे जेव्हा तिला समजले, तेव्हा तिचा उत्साह वाढला. वस्ती-वस्तीवर जाऊन आरोग्य तपासणी करताना या किचलीलाच आपल्याबरोबर घेतले तर? आणि हा बचतीचा कानमंत्र अगदी दुर्गम भागात राहणाऱ्या आपल्या बहिणींना दिला तर? स्वतःच्याच कल्पनेवर खुश होऊन ती सुवर्णाताईनी शिकवलेले बचतीने गाणे गुणगुणू लागली.

□□□

- बागेश्री पोंक्षे

गुरुजन सोसा., माणिकबाग

सिंहगड रस्ता, पुणे-

४११०५१.

छात्र प्रबोधन/सौर श्रावण, शके १९२३

हमने डरना कभी न जाना, आंधी से, तुफान से। देखो, हम बढ़ते जाते हैं, कैसे अपनी शान से।

गाणं म्हणत जगण्यासाठी, फुलासारखं फुलण्यासाठी, हवं ‘छात्र प्रबोधन’ हाती।

प्रबोधिनी वार्ता

गेल्या ३ महिन्यांमधील ठळक घडामोडी

● **नवीन पुस्तकांची प्रकाशने** - * ज्ञान प्रबोधिनीचे संचालक डॉ. गिरीश श्री. बापट, यांच्या 'प्रकट चिंतन' या विविध विषयावरील विचांच्या संकलनाच्या दुसऱ्या भागाचे प्रकाशन झाले. या पुस्तिकेत संघटनेचे पर्यावरण, घडविता मिळविता विकसावे व आमचे व्यवहार्य आदर्श, या तीन गटात विविध लेखांची रचना केली आहे.

* नवनगर विद्यालय, निगडी येथे चाललेल्या 'पंचक्रोश विकसनातून शिक्षण' या प्रकल्पाचे निवेदन असणारे पुस्तक याच नावाने प्रसिद्ध झाले. या पुस्तकाची मांडणी प्रा. वामनराव अभ्यंकर यांनी केली आहे. त्यात व्यक्तिमत्त्वाच्या अन्नमय, प्राणमय, मनोमय, विज्ञानमय व आनंदमय कोशांच्या विकासासाठी निवडक विद्यार्थ्यांच्या गटामध्ये करण्यात आलेल्या प्रयोगांची माहिती, त्यामागची भूमिका व मनोगतांचा समावेश आहे.

● **विविध शिबिरे** * **प्रज्ञा मानस संशोधिका** - शालेय व युवा विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण विकासासाठी चालणाऱ्या 'बाल व युवा क्षमता विकास' प्रकल्प राबवला जात आहे. टाटा एज्युकेशन ट्रस्टने या प्रकल्पासाठी अनुदान दिले आहे. या प्रकल्पासाठी वय वर्षे १० ते १७ वय वर्षे १८ ते २५ असे दोन गट पाडले असून प्रकल्पाचा कालावधी २ वर्षे आहे. यामध्ये उन्हाळी व हिवाळी सुट्टीत आठवडाभराची निवासी शिबिरे, पाठपुराव्याचे एकदिवसीय वर्ग, दर महिन्याला होतील. यातील पहिले निवासी शिबिर दि. १८ ते २४ या कालावधीत झाले. ५ वी ते १२ वीच्या ८६ मुलामुलींचा शिबिरात सहभाग होता.

* **बाल कामगारांच्या शिक्षकांचे प्रशिक्षण** - दि. ८ ते १२ मे २००१ या कालावधीत सोलापुरात राष्ट्रीय बालकामगार प्रकल्पात काम करणाऱ्या शिक्षकांसाठी प्रशिक्षण शिबिर आयोजित केले होते. या शिबिरात पुण्यामध्ये १०० दिवसांची साखरशाळा या प्रकल्पात काम करणाऱ्या अध्यापकांनीच मार्गदर्शन केले.

● **स्थानिक केंद्रांचे उपक्रम** - सांगली व औरंगाबाद येथे बरची नृत्याचा सराव जोरदार चालू आहे. दोन्ही ठिकाणचे ३-४ युवक, पुण्यामध्ये येऊन बरची नृत्याचे प्रशिक्षण घेऊन गेले. डॉ.बिबली, रसायनी, सांगली, नागोठणे, पारनेर, अलिबाग, बोरीवली याठिकाणी साप्ताहिक-पाक्षिक कार्यक्रमही उत्तमरितीने चालू आहेत. राखी उपक्रमामध्ये नगर जिल्ह्यातील विविध गावांमध्ये मिळून, सुमारे १५०० राख्यांची पाकिटे विद्यार्थ्यांनी घेऊन, राख्या तयार केल्या व विकल्या. श्री. ओंकार बाणाईत यांनी यासाठी विशेष प्रयत्न केले. अन्यही सर्व केंद्रांवर मिळून सुमारे ७ हजार पाकिटे विद्यार्थ्यांपर्यंत पोहोचली.

● **मिरोप-१** केंद्र प्रमुखांनी आपल्याला पाठविलेल्या पत्राचे उत्तर तातडीने पाठवावे २. नवीन वितरण केंद्र सुरू करू इच्छिणाऱ्यांनी संपर्क साधावा. ३. विवेकानंद स्मृतिशताब्दीनिमित्त आपापल्या गावातील कार्यक्रमांबाबत चर्चा करून कळवावे.

हे मासिक ज्ञान प्रबोधिनी या संस्थेच्या मालकीचे असून मुद्रक, प्रकाशक व संपादक प्रा. महेन्द्र सेठिया यांनी राष्ट्रीय सौर १० श्रावण शके १९२३, १ ऑगस्ट २००१ या दिवशी बालोद्यान प्रेस, नातुबाग, शुक्रवार पेठ, पुणे २ येथे छापून ज्ञान प्रबोधिनी, ५१०, सदाशिव पेठ, पुणे ३० येथून प्रसिद्ध केले.

हम भारत के वीर सिपाही जन्मभूमि की शान है, देश-जातिपर मर मिटनेवालोंकी हम सन्तान है।
सर्वांगीण विकसनातून मिळवून देण्या आत्मविश्वास, छात्र प्रबोधन मासिकाचा नित्य असे हा ध्यास!

संकल्प

यावर्षी गणेशोत्सवात रोज आरतीनंतर घरामध्ये आणि सार्वजनिक ठिकाणी हा संकल्प,
एकाने एक-एक ओळ सांगून त्याच्या पाठोपाठ उपस्थित सर्वांनी म्हणावा.

राष्ट्रार्थ भव्य कृति काही पराक्रमाची ।

ईर्ष्या निजांतरि धरुनि करावयाची!!

खरोखर देशाच्या हितासाठी

आणि उन्नतीसाठी

आम्हा सर्वांच्या हातून

सामूहिकरित्या काही मोठे कार्य घडावे

अशी तळमळ मनात धरून

आम्ही एकत्र जमत आहोत.

हे विघ्नहर्त्या श्रीगणेशा

आमच्या संकल्पाला

तुझे शुभाशीर्वाद असू देत.

हे गणराया!

तू संघटनेची देवता आहेस.

तुला स्मरून आम्ही असा संकल्प करतो की

आम्ही सर्वजण एकदिलाने राहू,

हाती घेतलेले कार्य सिद्धीस नेण्याचा

सर्व शक्तीनिशी प्रयत्न करू

व्यक्तीपेक्षा कार्य मोठे असते

हा मंत्र आम्ही सदैव लक्षात ठेवू

आणि त्यानुसार कार्याच्या हितासाठी

वैयक्तिक स्वार्थाला तिलांजली देऊ.

हे बुद्धिदायका

तू सर्व विद्या आणि कलांचा

अधिष्ठाता आहेस.

आमच्या देशात

जीवनाच्या सर्व क्षेत्रांत

सदैव नवीन संशोधन व्हावे,

ते ज्ञान समाजाच्या कारणी लागावे

आणि त्यातून सर्व समाजाचे जीवन

संपन्न आणि समृद्ध बनावे

अशाप्रकारे प्रयत्न करण्याची बुद्धी

तू आम्हा सर्वांना दे

हे परमेशा!

तुझ्या पावित्र्याची विटंबना

आमच्या हातून कधीही न घडो.

विद्येचे व्यसन आणि सत्कार्याचे व्यसन

ही दोनच व्यसने आमच्या मनात असोत.

अन्य सर्व वाईट व्यसनांपासून

आम्हाला मुक्त कर,

आणि अशाप्रकारे

हा समाज सद्गुण संपन्नतेकडे

वाटचाल करो ।

विश्वात सर्व शोभो...

विश्वात सर्व शोभो हा हिंदुदेश अमुचा
त्याच्याच पूजनाचा हा ध्यास अंतरीचा ॥१॥

नादातही नद्यांच्या वेदान्तसूचित हसती
इथल्या तरुलताही त्यागास पूजताती
सत्यासमोर असणे हा सूर्यफूल बाणा
नचिकेत निर्भयांचा हा हिंदुदेश अमुचा ॥१॥

वाय सदैव गाई स्वातंत्र्यगीत येथे
उत्तुंग पर्वतांचे उन्नत सदैव माथे
भूमी कधी न साही अपमान खंडनाचा
आसिंधुसिंधु अमुचा हा हिंदुदेश अमुचा ॥२॥

फुलवीत राही ईर्ष्या ज्वालामुखीत लाव्हा
प्रकटेल भूवरी ती काली सहस्त्रजिह्वा
परिहार दुर्जनांचा वरदान सज्जनांना
आतंक सप्तखंडी हा हिंदुदेश अमुचा ॥३॥

नीलात नित्य अडसू कर्तृत्ववान तारे
प्रतिभेस जागात्याही नय ठाउकी किनारे
व्योमास व्यापु/अवघ्या प्रज्ञेत ही भगरी
वैतन्य नित्य देई हा हिंदुदेश अमुचा ॥४॥

यत्नात स्वप्न पाहू सामर्थ्य वैभवाचे
येथेच अवतरो की ते ब्रह्मतेज सावे
शतसूर्य चेतवोनी विद्वेष आरतीचा
आकंठकंठ गाऊ हा हिंदुदेश अमुचा ॥५॥

संपर्क पत्ता: संपादक, छात्र प्रबोधन

ज्ञान प्रबोधिनी, ५१० सदाशिव पेठ,
पुणे 411030.

☎ (०२०) ४४७७६९१, ४४७८०९५

कार्यालयाची वेळ : स. १० ते संध्या. ७
या अंकाची किंमत : रु. १०/-
वार्षिक वर्गणी : रुपये १२५/-
प्रकाशन दिनांक : सौर १० श्रावण, शके १९२३
१ ऑगस्ट २००१

Book Post / पुस्तकडाक
(छापील मजकूर)